

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Konstrukce (národní) identity rusky mluvících dětí
přicházejících do ČR po roce 1989**

Lenka Vyhnálková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

**Konstrukce (národní) identity rusky mluvících dětí
přicházejících do ČR po roce 1989**

Lenka Vyhnálková

Vedoucí práce:

Mgr. Alena Pařízková, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Ráda bych poděkovala Mgr. Aleně Pařízkové, Ph.D., za odborné vedení této práce a za cenné rady a připomínky při jejím zpracování. Také bych na tomto místě chtěla poděkovat všem participantům, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Obsah

1 Úvod	1
2 Teoretická část.....	4
2.1 Identita obecně, její utváření.....	4
2.2 Migrace a identita.....	5
2.3 Akulturace, adaptace, asimilace.....	7
2.4 Dětská migrace.....	8
2.5 Identita ve spojení s dětskou migrací.....	11
2.6 Migrace z „ruských“ zemí	13
2.7 „Ruská“ specifika.....	14
2.8 Rusové v České republice	15
3 Metodologie	18
3.1 Metoda výzkumu.....	18
3.2 Charakteristika výzkumného vzorku, jeho výběr	18
3.3 Rozhovory	19
3.4 Způsob zpracování dat.....	21
3.5 Limity práce.....	21
4 Empirická část	23
4.1 Významné faktory působící na identitu.....	23
4.1.1 Rodina a rodinné vztahy	23
4.1.2 Kultura	25
4.1.3 Škola	28
4.1.4 Sociální kontakty	30
4.1.5 Jazyk	32
4.1.6 Diskriminace, šikana, symbolické násilí.....	36
4.2 Národní identita - problematika sebezařazení	39
4.3 Návrat „zpět“ a budoucnost	42
5 Závěr	45
6 Seznam použitých zdrojů	48
7 Resumé.....	55

7.1 Resumé I.....	55
7.2 Resumé II.....	56
8 Přílohy.....	57

1 Úvod

Migrace je jedním z ústředních témat sociologického bádání současnosti. Vlastní obyvatelstvo vyspělejších států stárne a jednou z mála možností, jak vyrovnávat klesající počet obyvatel v produktivním věku, je právě migrace. Díky tomu se integrace cizinců stává naléhavým problémem moderních společností, který je potřeba řešit.

Česká republika po roce 1989 zaznamenala velký nárůst počtu imigrantů, který každým rokem stoupá. Ruský mluvící imigranti na našem území představují jednu z nejpočetnějších skupin cizinců vůbec. Do této skupiny patří Rusové, většina Bělorusů, velké množství Ukrajinců přicházejících zpravidla z východu země (na západě se používá spíše ukrajinština) a další imigranti ze států bývalého Sovětského svazu. Ukrajinská migrace do České republiky je sice poměrně dobře zmapovaná, přesto se však zpravidla omezuje na typ migrace pracovní, která k nám proudí zejména ze západu země. O migraci z Ruska je k dispozici již mnohem méně relevantní literatury, výzkum imigrantů z ostatních států bývalého SSSR až na výjimky chybí. Přestože se tedy jedná o velmi početnou skupinu (resp. skupiny) cizinců žijících na našem území, komplexního zpracování migrace z těchto zemí se zde stále nedostává.

Součástí migračních procesů nejsou pouze dospělí, ale i velké množství dětí. Děti z imigrantských rodin se mohou stát důležitým lidským zdrojem pro ekonomiky přijímajících zemí. Mohou fungovat jako prostředníci mezi oběma zeměmi, což by mohlo přijímající zemi poskytovat výhody na stále více se globalizujícím pracovním trhu (Hernandez, Macartney, & Blanchard, 2010: 420). Zároveň se tyto děti v budoucnosti stávají důležitou součástí společnosti. Na mezinárodní úrovni má diskuze integrace cizinců do přijímajících společností dlouholetou tradici, v jejímž rámci se velká část zájmu (zejména v posledních letech) přikládá také dětem s migračním pozadím. I vzhledem k poměrně krátké tradici rozsáhlejší migrace cizinců do České republiky se v českém kontextu dětem dosud moc pozornosti nevěnovalo a na toto téma není k dispozici příliš mnoho literatury.

Migrace pro jedince představuje zásadní přechod v jeho životě, se změnou prostředí je jedinec zpravidla nucen k přehodnocení svého dosavadního života a změnám způsobu vnímání své identity. Je odtržen od svého „přirozeného“ prostředí, od zbytku rodiny a přátel, od svého mateřského jazyka, kultury. Děti, které se se svými rodiči z původní země odstěhují, čelí stejným problémům jako jejich rodiče. Přestože se s nově vzniklou situací sice zpravidla

vyrovnávají rychleji, nutně to neznamená, že jednodušeji, protože povaha jejich migrace na rozdíl od většiny¹ rodičů není dobrovolná. Nicméně i u těchto dětí nutně dochází k přehodnocování své vlastní identity, k její přeměně či snahám o její udržení. Tyto procesy jsou většinou ještě komplikovány tím, že dítě chodí v nové zemi do školy, kde jeho socializace probíhá v rozporu se socializací v rodině.

V rámci své bakalářské práce se budu zabývat problematikou konstruování identity u ruský mluvících imigrantů z Ruska, Běloruska a Ukrajiny, kteří přijeli v dětském věku v doprovodu svých rodičů do České republiky po roce 1989. Cílem této práce je zjistit, jaké faktory působily na udržení si jejich původní identity, či na její přeměnu, a jak tito jedinci sami sebe chápou z hlediska národní identity. Zajímá mě, jakou roli v tomto procesu hrají rodiče a škola, zda v rodinách v průběhu času docházelo k přizpůsobování se zvyklostem udržovaným v České republice a jaký vliv má dlouhodobý pobyt v cizí zemi na tradice původní. Také budu zkoumat, jakou roli zde hraje jazyk, ať už nový či původní, jakým způsobem u těchto lidí došlo k procesu akulturace a zda měl tento proces důsledky na sociální vztahy v rodině a s českým obyvatelstvem. V neposlední řadě mě zajímá, jakým způsobem a zda vůbec se ruský mluvící děti vyrovnávaly s pozicí stigmatizovaného v průběhu své školní docházky a jakým způsobem si případně tuto pozici uvědomovaly.

Práce je členěna do tří hlavních částí, teoretické, metodologické a empirické. Teoretický oddíl má osm podkapitol, nejprve se snažím vymezit pojem identity tak, jak je chápán v soudobé literatuře. Následně vztahuji identitu k samotnému fenoménu migrace a zabývám se koncepcemi akulturace, adaptace a asimilace. Další část se již věnuje dětské migraci a identitě ve spojení s dětskou migrací. Druhá polovina teoretického úvodu krátce pojednává o migraci z Ruska a některých specifických jevech týkajících se života v Rusku, jeho kultury a náboženství a principech utváření ruské národní identity. Závěr tohoto oddílu je věnován Rusům v České republice a vysvětlení, proč se tato práce blíže nezabývá specifiky migrací z dalších dvou zemí původu participantů.

Metodologická část práce představuje a odůvodňuje zvolenou metodologii, charakterizuje výzkumný vzorek a nastiňuje kritéria, která byla při jeho výběru zohledňována. Dále popisuje průběh rozhovorů a způsob zpracování získaných dat, na závěr poukazuje také na limity této práce.

¹ tj. mimo azylanty

Empirický oddíl, jenž je vzhledem k množství nasbíraného materiálu o něco delší než část teoretická, prezentuje výsledky výzkumu v podobě jednotlivých faktorů podílejících se na identitě participantů a ukazuje na problematiku sebezřazení k jednomu ze dvou národů. Na závěr se zabývá možností jejich návratu do původní země a jejich představami o budoucnosti ve spojení s Českou republikou.

2 Teoretická část

2.1 Identita obecně, její utváření

Identita je vědomím toho, kým jedinec jako individuum je (Berger & Luckmann, 1999: 148; Bernard, 2008: 120). Je zdrojem významu a zkušenosti člověka (Castells, 1997: 6-7), poskytuje mu smysl událostem vnějšího světa a zároveň řídí jeho chování (Bernard, 2008: 120). Problematika identity se v sociologii ve zvýšené míře objevuje od 70. let 20. století, v této době začíná ztrácet svoji dřívější samozřejmost, přestává být chápána jako něco daného (Bauman, 2004: 168-169; Berger & Luckmann, 1999: 54; Bernard, 2008: 121; Giddens, 1991: 52; Mead, 1968: 177), ale naopak se stává nevyhnutelným úkolem, který je potřeba vhodně utvářet. Jedinec má pak za plnění tohoto úkolu zodpovědnost, stejně tak i za jeho důsledky a vedlejší účinky (Bauman, 2004: 169-171).

Identita člověka je podle těchto novějších přístupů nutně společenskou záležitostí, protože se utváří během sociálních procesů. Právě aktivní střet se sociálním okolím hraje zásadní roli v jejím formování, její existence by bez společenské zkušenosti nebyla možná. Identita je vždy produktem socializace. Skrze sociální vztahy je také udržována, měněna a představována (Bauman, 2004: 170; Berger & Luckmann, 1999: 170-171; Florio-Hansen & Hu, 2007; Mead, 1968: 177-182; Polat, 2000: 14; Vogt, 2000: 77), představuje průsečík mezi jedincem a společností (Berger, 1997: 264). Goffman (1999: 27) toto pojetí rozvíjí dále, podle něj dochází ke konstrukci identity ve ztotožnění se s rolemi, jež hrajeme pro druhé v průběhu interakcí. Představa člověka o roli, již hraje, se tak postupně stane součástí jeho vlastní identity.

Z výše uvedeného vyplývá, že identita není statická a že musí být vytvářena průběžně. Podle Giddense (1991: 52-76) se identita udržuje prostřednictvím reflexivního chování jedinců a předpokládá naraci - je dlouhodobým, celoživotním projektem vytvářeným od minulosti až do budoucnosti.

Jedinec se jako člen společnosti nerodí, ale stává se jím až prostřednictvím socializace, která však nikdy není úplná a nikdy nekončí (Berger & Luckmann, 1999: 128-136). Socializace bývá členěna na primární a sekundární. „Primární socializace je první socializací, kterou jedinec prochází v období dětství a skrze niž se stává členem společnosti. Sekundární socializace je jakýkoliv následný proces, který uvádí již socializovaného jedince do nových oblastí objektivního světa společnosti, v níž žije“ (Berger & Luckmann, 1999: 129).

Skrze socializaci jsou zprostředkovány prakticky všechny lidské zkušenosti – a to zejména osvojování jazyka (Giddens, 1991: 23). Ten pak hraje významnou roli právě při utváření identity (Florio-Hansen & Hu, 2007; Mead, 1968: 184), protože je nejen nejdůležitější náplní socializace, ale zároveň i jejím nejdůležitějším nástrojem (Berger & Luckmann, 1999: 132).

Kromě osobní dimenze má identita i dimenzi kolektivní (Bernard, 2008: 121; Florio-Hansen & Hu, 2007; Goffman, 1999: 84-87; Goffman, 2003: 123), která je z velké části založena na distinkci „těch druhých“ (Jones & Krzyżanowski, 2008: 45). Kolektivní identita je vždy spojena s určitými sociálně definovanými skupinami a tvoří část identity osobní (Bernard, 2008: 121; Meierkord, 2007: 37). Zpravidla se rozlišuje mezi několika typy kolektivních identit, nejčastěji náboženskou, kulturní, etnickou a národní.

Náboženská identita je identifikací individuálního chování a společenských institucí s normami odvozenými od Božího zákona (Castells, 1997: 13). Kulturní identita odráží percepci jedince sebe sama a jeho sebedefinici jako člena kulturní skupiny, či skupiny jedinců, která sdílí kulturní dědictví (Tartakovsky, 2009: 655 podle Schwartz a kol., 2006; Yasui a kol., 2004). Etnická identita představuje strukturu základající sociální diferenciaci, sociální rozpoznání a diskriminaci v současných společnostech (Castells, 1997: 53). Je těsně spjata s pojetím my vs. oni (Eriksen, 2002: 19; Florio-Hansen & Hu, 2007), zakládá se na konceptu sdílené historie a symbolech (Warikoo, 2004: 362) a vztahuje se k pocitu přináležení k etnické skupině (Tartakovsky, 2009: 656). Kritéria, která ji tvoří, se však v závislosti na konkrétní skupině liší (Erikson, 2002: 34). Ve 20. století se formuje další typ kolektivní identity - identita národní (Hettlage, 2000: 22). Národní identita je v moderních evropských dějinách spjata se státem, má kulturní obsah, je vytvářena na základě historie a tíhne k ideologičnosti (Grew, 1986: 35-38). Je vytvářena prostřednictvím sdílených zkušeností, ale nemůže být redukována na určité historické období či na výhradní fungování národního státu (Castells, 1997: 29). Představuje pocit přináležení k národu (Tartakovsky, 2009: 656) a stejně jako etnická identita je vytvářena ve vztahu k ostatním (Eriksen, 2002: 110). Všechny uvedené typy kolektivních identit se vzájemně prolínají, jejich hranice jsou rozmazané a jedna od druhé nelze zcela oddělit.

2.2 Migrace a identita

Migrace je jedním z charakteristických rysů sociálního života v současném světě. V imigračním procesu dochází ke změně okolního prostředí, jeho jazykového i kulturního

základu. Jedinci se pohybují mimo svůj původní kontext, který jim do opuštění země byl zdrojem a determinantem konstruování jejich identity (Meierkord, 2007: 37-38). Migrace vždy znamená ztrátu, představuje odtržení od domova, příbuzných a přátel, krajiny, prostoru mateřského jazyka, obvyklého bydliště i ztrátu pocitu samozřejmé přináležitosti (Winter-Heider, 2009: 184). Konfrontace imigranta s novými životními podmínkami se odráží v redefinici jeho chování a identity - je prakticky nemožné žít v jiné zemi a zůstat tímtož člověkem (Mleccko, 2011: 31-44).

Neznámá kultura a cizí jazyk mají za následek znejistění a zeslabení imigrantova „já“ (Winter-Heider, 2009: 184), jeho identita je otřesena v základech. Nové prostředí a podmínky požadují, aby se jedinec vzdal určitých částí své předchozí identity a dal tak vznik identitě nové, přizpůsobené změněné situaci (Berger, 1997: 264 podle Garza-Guerrero, 1974; Stewart, 1986). Právě ztráta původní identity a její rekonstrukce bývají bolestně prožívány (Florio-Hansen & Hu, 2007) a představují jeden z důležitých problémů migrace (Groß & Bock, 1988: 16). Tento proces vytváření či přetváření identity může být plný napětí, a to zejména u menšin, jimž v plné asimilaci překáží trvalé bariéry, jako například rasa či socioekonomická třída (Chacko, 2003: 494).

Jednou z prvních a zásadních obtíží, se kterou se imigrant musí od začátku svého pobytu v přijímající zemi potýkat, je odlišný národní jazyk (Florio-Hansen & Hu, 2007). Jedinec již není ukotven ve své původní řečové komunitě, a tím konstrukce jeho lingvistické identity nemůže být založena na sdílené znalosti společnosti. Jazyk totiž představuje konstitutivní faktor společenských událostí (Meierkord & Jungbluth, 2007: 4) a centrální kritérium přináležení a integrace (Winter-Heider, 2009: 190). Naučit se jazyk přijímající země je tak základním krokem, který imigrantům umožní se podílet na životě většinové společnosti, vzdělávat se, najít si práci, získat řidičský průkaz či přístup k zdravotním a sociálním službám nebo zažádat o občanství (Portes & Rumbaut, 2006: 207).

Lingvistický kontext je však pouze jedním z důležitých faktorů spojených s migrací a identitou. V souvislosti s migračním procesem nabývá na významu také aspekt etnický (Kiel, 2009: 59). Ačkoliv jsou imigranti žijící dlouhodobě v nové zemi zpravidla schopni komunikovat v novém jazyce, některé hluboce zakořeněné hodnoty jim zůstávají (Lee & Tse, 1994: 94). Pro jedince je totiž velmi těžké vzdát se původního jazyka a kultury, v němž byli socializováni, jako primárních zdrojů své identity (Portes & Rumbaut, 2006: 120). Často se tak ve snaze udržet si svoji identitu uchylují k přehnanému lpění na tradicích, které pro ně

představují poslední spojovací článek s původní zemí. To však může vést ke konfliktům jak s většinovou společností, tak i s druhou a třetí generací imigrantů (Groß & Bock, 1988: 17).

Vytváření identity imigranta je spojeno také s imigrační politikou přijímající země (Mleczko, 2011: 31; Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001: 494; Portes & Rumbaut, 2001: 46), s mírou její podpory integrace a respektování kulturní rozdílnosti, ale i postoji členů dominantní společnosti, stejně jako s postoji v bezprostředním okolí imigrantů (Phinney a kol., 2001: 494-505). Přesto mohou podobné životní podmínky vést k formování různých identit a naopak podobné identity se mohou vytvářet v podmínkách odlišných (Mleczko, 2011: 44).

Proces sžívání se s novým prostředím a přizpůsobování se mu bývá členěn na různé fáze, které bývají často velmi odlišně popisovány (Kiel, 2009: 61). Obecně však lze říci, že identita imigranta je uspořádána skrze procesy akulturace, adaptace a asimilace (Chacko, 2003: 504).

2.3 Akulturace, adaptace, asimilace

U imigrantů může docházet k přehodnocení jejich chování a zvyků na základě nově definovaných potřeb a tlaku z nové země jejich pobytu (Lee & Tse, 1994: 79). Dlouhodobým střetem jedinců s odlišnou kulturou, než je jejich původní, dochází k akulturaci (Berry, 1997: 7 podle Redfield, Linton, & Herskovits, 1936: 149), což je proces, který zahrnuje změnu hodnot a norem a způsobů chování směrem k majoritní společnosti (Kiel, 2009: 65). „Akulturace je proces kulturní a psychologické změny, která doprovází mezikulturní kontakt“ (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006: 305 podle Berry, 2003). Kulturní změny se týkají přizpůsobování se společenským zvyklostem a ekonomickému a politickému životu dominantní společnosti, psychologické změny obnáší přizpůsobování se postojům a změny kulturních identit (Berry a kol., 2006: 305 podle Phinney, 2003). Průběh akulturace ovlivňuje řada jevů, mezi něž patří například sociální kontakty, jazykové schopnosti, vlivy prostředí (Lee & Tse, 1994: 79), etnická identita (Phinney a kol., 2001: 494), ale i věk, gender, socioekonomický status či kulturní vzdálenost (Berry, 1997: 21-23).

Berry (1997: 9) se zabývá akulturačními strategiemi členů minoritních skupin v pluralitních společnostech. Tyto strategie se vážou na dvě základní záležitosti, a to udržování kultury a kontakt a participace, tzn. začlenění do jiných kulturních skupin. Berry nachází čtyři typy akulturačních strategií - asimilační, separační, integrační a marginalizační.

Asimilační strategie představuje denní interakci s jinými kulturami a nezájem udržovat svoji původní, naopak separační strategie se projevuje důrazem na vlastní kulturu a snahou vyhnout se interakci s ostatními. Integrace znamená udržování obou kultur a denní interakci s oběma skupinami, marginalizaci tvoří malý zájem o zachování kultury, ale i o vztahy s druhými.

Za součást akulturace bývá považována adaptace (Berry a kol., 2006: 306). „Adaptace odkazuje ke změnám, které se odehrávají v závislosti na reakcích jedinců či skupin na požadavky okolí. Tyto adaptace se mohou objevit okamžitě, nebo mohou být rozvíjeny v delším časovém období“ (Berry, 1997: 13). Jak již bylo naznačeno výše, bývají rozlišovány dva typy adaptace, adaptace psychologická a sociokulturní. Psychologická adaptace zahrnuje pocit osobní a kulturní identity, duševní zdraví a míru osobní spokojenosti v novém kulturním prostředí. Sociokulturní adaptace je vázána k prostředí (Berry, 1997: 14).

Jako poslední stupeň začleňovacího procesu bývá tradičně popisována asimilace (Kiel, 2009: 63). Je to dlouhodobý proces, na jehož konci je úplné splnutí jedince s dominantní společností. Tradiční modely asimilace říkají, že lze předpokládat vývoj od adaptace, přes přejímání kulturních zvyků majoritní společnosti směrem ke kompletnímu začlenění do dominantní společnosti (Chacko, 2003: 493).

Začlenění jedince do společnosti, integrace, je dynamický a vzájemný proces (Mleczo, 2011: 34), jehož míru zpravidla určuje jazyk dominantní společnosti (Melia, 2004: 136; Winter-Heider, 2009: 190) a intenzita sociálních kontaktů imigrantů s domácím obyvatelstvem v běžném životě (Kiel, 2009: 66; Warikoo, 2004: 375). Celkově je integrace procesem, který zpravidla probíhá po dobu více generací (Kiel, 2009: 66).

2.4 Dětská migrace

Součástí migračního procesu jsou nejenom dospělí, ale zároveň i děti. Vzhledem k tomu, že míra a způsob integrace dětí narozených imigrantům v nové zemi a dětí narozených v zemi původu rodičů se liší, byly pro děti imigrantů zavedeny pojmy jako první, druhá či 1,5. generace. V těchto termínech bývá zpravidla zahrnut i věk dítěte v době emigrace, který je dalším z důležitých faktorů adaptačních procesů v nové zemi. Termín druhá generace se zpravidla používá pro děti, jež se v nové zemi narodily a jež mají alespoň jednoho rodiče, který se do země přistěhoval (např. Chacko, 2003: 491; Hernandez a kol., 2010: 414; Rumbaut, 1994: 759; Zhou, 1997: 65). Někdy bývají do této kategorie řazeny i děti narozené v původní zemi, které imigrovaly do čtyř let věku (Zhou, 1997: 65). Jako 1,5.

generace jsou zpravidla označovány ty, jež migrovaly se svými rodiči do 12 (Chacko, 2003: 491; Rumbaut, 1994: 759; Warikoo, 2004: 366), případně 13 let věku (Zhou, 1997: 65). Způsob zařazování dětských imigrantů do jednotlivých kategorií se mezi autory liší, někteří do 1,5. generace řadí i dospívající migrující ve věku mezi 13-17 lety. Ti však obvykle bývají řazeni již do generace první, které se svými charakteristikami přibližují (Zhou, 1997: 65). Naopak například Hernandez a kol. (2010: 414) jako první generaci imigrantů klasifikují všechny děti, jež se narodily mimo přijímající zemi.

Děti po svém příjezdu do nové země čelí podobným problémům jako dospělí, ale novému prostředí se přizpůsobují podstatně rychleji (Zhou, 1997: 83). Jednou z prvních a zásadních obtíží, se kterou se dítě setkává, je stejně jako u dospělých imigrantů odlišný národní jazyk. Většina dětí v rodinách imigrantů se učí jazyk majoritní společnosti tím, že chodí do školy, nachází si přátele a věnují se jiným aktivitám (Hernandez a kol., 2010: 418). Protože se jazyk učí rychleji než jejich rodiče, mnohdy fungují jako prostředníci mezi rodiči a různými institucemi. To nezřídka vede k závislosti rodičů na dětech, ke ztrátě jejich autority a narušení tradičního rozdělení rolí - rodič-dítě (Hernandez a kol., 2010: 418; Zhou, 1997: 83-84).

Pro děti imigrantů však není důležité pouze umět jazyk země, do níž se přistěhovaly, ale také jazyk svých rodičů (Hernandez a kol., 2010: 429; Medvedeva, 2010: 941). Když se učí novému jazyku, aniž by ztratily znalost toho původního, přispívá to k lepšímu pochopení jejich místa ve světě (Portes & Rumbaut, 2001: 274). Dobrá znalost prvního jazyka má také pozitivní vliv na zvládnutelnost jazyka nového (Medvedeva, 2010: 941 podle Hakuta & Diaz, 1985; Cummins, 1979) a slouží k udržování komunikace mezi dětmi a jejich rodiči - tím pomáhá překonávat negativní vlivy rychlé asimilace, jako jsou horší vzdělání, mezigenerační konflikt a nižší sebevědomí (Portes & Rumbaut, 2001: 134). Schopnost komunikovat v tomto jazyce bývá důležitá i při udržování původní kultury a náboženství, protože jejich významné aspekty jsou ukotveny právě v jazyce (Hernandez a kol., 2010: 418 podle Alba & Nee, 2003).

Bilingvní znalosti mají také pozitivní vliv na dětský kognitivní vývoj (Medvedeva, 2010: 941; Portes & Rumbaut, 2001: 117), jsou spojeny s lepšími studijními výsledky (Portes & Hao, 1998: 290; Portes & Schaffer, 1994: 659; Rumbaut, 1995: 271), s ambicióznějšími plány do budoucna (Portes & Schaffer, 1994: 659) a výhodou na trhu práce (Portes & Hao, 1998: 272). Bilingvismus je tedy intelektuálním i kulturním zdrojem a v tomto smyslu znamená přechod k monolingvistice ztrátu (Portes & Schaffer, 1994: 659). Děti však

schopnost plynule hovořit původním jazykem často ztrácí a nezřídka se u nich objevuje tendence k preferenci jazyka majoritní společnosti (Portes & Hao, 1998: 273; Portes & Rumbaut, 2001: 130; Wakil, Siddique, & Wakil, 1981: 937-938).

Významný podíl na zachování původního jazyka má sociální kontext, zejména rodina a vrstevníci ze stejné etnické skupiny (Portes & Hao, 1998: 290). S tím souvisí i zjištění, že děti žijící v oblastech větší koncentrace imigrantů ze stejných zemí mají větší pravděpodobnost, že si jazyk svých rodičů uchovají. Naopak ty, které žijí ve čtvrtích s převahou obyvatelstva dominantní společnosti nebo imigrantů z jiných jazykových prostředí, schopnost konverzovat v rodném jazyce ztrácí nejrychleji (Portes & Rumbaut, 2001: 122; Portes & Schauffler, 1994: 644). Mezi další významné proměnné hrající roli na uchování původního jazyka patří přítomnost spolužáků ze stejné etnické skupiny ve škole, délka pobytu v nové zemi a věk a gender dítěte (Portes & Hao, 1998: 279). Například dívky jsou zpravidla schopny v tomto jazyce komunikovat lépe, což může být spojeno s tím, že tráví více času doma (Portes & Hao, 1998: 279; Portes & Rumbaut, 2001: 140). Se ztrátou či zachováním původního jazyka také souvisí i politika přijímající země a podobnost struktur obou jazyků (Portes & Hao, 1998: 289-291) a významnou roli zastává i národnost imigranta (Portes & Rumbaut, 2001: 122; Portes & Schauffler, 1994: 655).

Rodina je jednou z nejdůležitějších institucí socializace, adaptace a budoucí sociální mobility dětí (Zhou, 1997: 79). Dospělí imigranti mají silnou tendenci udržet si původní kulturu a jazyk, které se snaží předat svým potomkům (Portes & Rumbaut, 2001: 114; Swietlik, 2000: 142). Pokud si totiž dětští imigranti tento jazyk a klíčové elementy původní kultury uchovají, pro rodiče je pak snadnější svým dětem pomáhat a podporovat je (Portes & Rumbaut, 2006: 267).

Charakter rodiny a její struktury a vazby jsou zdrojem sociálního kapitálu (Portes & Rumbaut, 2001: 140; Zhou, 1997: 80). Sociální kapitál zprostředkovaný dětem skrze rodiny a sítě komunity jim poskytuje zásadní zdroje pro překonání překážek v jejich adaptaci (Portes & Rumbaut, 2006: 64). Sociální a ekonomické zdroje, které dětem jejich rodiny předávají, podmiňují i jejich úspěch ve škole (Zhou, 1997: 79). Přestože význam vzdělání bývá rodiči často zdůrazňován (Zhou, 1997: 83), ti nezřídka vědí jen velice málo o vzdělávacím systému v nové zemi (Hernandez a kol., 2010: 422). Rodiče s vyšším lidským kapitálem lépe podporují své potomky - jsou informovanější a mají více finančních zdrojů, které ovlivňují

kvalitu bydlení a vzdělání a poskytují možnost dětem cestovat do původní země, čímž posilují rodinné vazby (Portes & Rumbaut, 2001: 62-64).

Vedle školy a rodiny jsou skupiny vrstevníků jedním z nejdůležitějších prostředků socializace dětí imigrantů (Schrader, Nikles, & Griese, 1979: 167). Přátelství funguje jako most mezi imigrantem a jeho okolím, může ho separovat do uzavřených skupin, nebo jej přivést blíž k majoritní společnosti. Sociální sítě dítěte mají tedy také vliv na míru jeho integrace do přijímací společnosti (Kopnina, 2005: 145-154).

2.5 Identita ve spojení s dětskou migrací

Při akulturaci dítěte je jazyk zprostředkovatelem sociálního jednání, jeho prostřednictvím jsou přejímány a internalizovány kulturní hodnoty a normy. Komunikační struktura, skrze niž socializační proces probíhá, je závislá na sociálním kontextu, na výchovných představách rodičů, na příslušnosti k sociální vrstvě, sociálním statusu a na prostředí, v němž dítě vyrůstá. Dítě, které se narodí v nové zemi nebo které v ní stráví velkou část svého dětství, je více či méně ovlivněno dvěma odlišnými nebo dokonce si odporujícími kulturami. Rozdílné struktury jsou předávány v rodině jako zástupci hodnot původní země a ve škole, která je zástupcem norem kultury majoritní společnosti (Schrader a kol., 1979: 111). Děti imigrantů mají ve vývoji své identity šanci obě kultury spojit, a tím získat širší znalosti a větší flexibilitu. Na druhou stranu se však zde objevuje nebezpečí pádu mezi tyto kultury a vnitřního pocitu neukotvenosti (Buchmann, 2004: 204-205 podle Günay, 2001: 27). Díky často antagonistickým hodnotám obou kultur bývají děti v neustálém napětí a neschopnosti plnit požadavky obou z nich. Mnohdy se tak ocitají v neřešitelných situacích konfliktu mezi odporujícími si normami a hodnotami původní kultury a většinové kultury v jejich okolí (Polat, 2000: 17 podle Nieke, 1991). Tento konflikt pak může vývoj jejich identity problematizovat (Rumbaut, 1994: 753).

To, že jsou děti vystaveny jiným vlivům plynoucím z majoritní společnosti a z jejich rodičovského kulturního pozadí, způsobuje mnoho napětí a změn i uvnitř rodin imigrantů (Wakil a kol., 1981: 930). V rodinách dochází k asymetrické akulturaci, děti mnohem rychleji přejímají kulturu a jazyk nové země než jejich rodiče, což může vést k mezigeneračnímu konfliktu a zvyšovat stres v těchto rodinách (Stevens & Vollenberg, 2008: 276). Sřet se dvěma kulturami je právě jedním z nejčastěji citovaných problémů mezigeneračních vztahů v rodinách imigrantů (Zhou, 1997: 83).

Otázka příslušnosti dětí imigrantů je problematická, protože jejich etnická či národní příslušnost se obvykle nekryje s jejich životním prostředím (Buchmann, 2004: 204). Přestože je období dospívání komplikované pro každého jedince, děti imigrantů to mají ještě těžší, protože otázka vlastní identity se ještě znásobuje (Berry, 1997: 21). Spolu s dospíváním se objevuje větší uvědomění si své minoritní kultury a širší kultury majoritní. Pro první generaci imigrantů je typické, že jejich osobní identita je spíše svázána se zemí původu, zatímco druhá generace to má složitější, musí si vybrat, kterou z kultur internalizuje. Není ojedinělé, že mladí imigranti přejímají rozdílné identity v rozdílných kontextech. Například ve veřejných sférách se většinou hlásí ke svému členství v majoritní společnosti, zatímco v soukromých sférách jako náboženských institucích či organizacích založených na komunitách si udržují svoji identitu etnickou (Melia, 2004: 127-128).

„V procesu utváření identity dospívající imigranti zobrazují své postoje vůči sobě, vůči ostatním ze stejné etnické skupiny, vůči ostatním s jiným etnickým původem a vůči dominantní kultuře“ (Berger, 1997: 265 podle Phinney, 1989). Ve vytváření identity dospívajících imigrantů tak hrají roli individuální i sociální faktory. Mezi individuální faktory lze řadit například vnímání své kultury uvnitř kultury dominantní, mezi sociální pak třeba rodinu a kulturu (Berger, 1997: 266).

S identitou a adaptací dětí imigrantů souvisí různé faktory. Mezi ně patří již výše zmíněná rodina, její lidský a finanční kapitál, škola a sociální sítě, kulturní vzorce zahrnující hodnoty, rodinné a sociální vazby (Zhou, 1997: 90), ale také národnost (Rumbaut, 1994: 789), gender (Berry a kol., 2006: 319; Portes & Rumbaut, 2001: 64; Rumbaut, 1994: 775), délka pobytu v nové zemi (Berry a kol., 2006: 324; Portes & Rumbaut, 2001: 176) a věk dítěte v době migrace (Phinney a kol., 2001: 504). Stejně tak je s identitou úzce spojen původní jazyk a jeho zachování, jehož ztráta zároveň představuje ztrátu části sebe sama (Portes & Rumbaut, 2001: 144). Také vnímaná diskriminace ovlivňuje způsob, jakým děti definují svoji identitu. Pokud se s diskriminací setkají, vyskytuje se u nich větší pravděpodobnost, že odmítnou úzké zapojení do majoritní společnosti a budou se více orientovat na svoji skupinu, na svoji původní etnickou a národní identitu (Berry a kol., 2006: 326; Portes & Rumbaut, 2001: 187; Rumbaut, 1994: 789). V neposlední řadě jsou děti ovlivněny také mediálními obrazy, populární kulturou a dominantními genderovými rolemi v jejich komunitě i majoritní společnosti (Warikoo, 2004: 384).

V souvislosti s identitou dospívajících imigrantů byl proveden mezinárodní srovnávací výzkum - International Comparative Study of Ethnocultural Youth (dále ISCEY), jenž byl založen na otázkách ohledně akulturačních postojů, etnických a národních identit, jazyka, kontaktu s vrstevníky, rodinných vztahů a vnímané diskriminace (Hernandez a kol., 2010: 428 podle Phinney a kol., 2006). ISCEY projekt identifikoval čtyři akulturační profily: integrační (36,4%), etnický (22,5%), národní (18,7%) a difusní (22,4%). Nejpočetnějším profilem se ukázal profil integrační. Mladiství, kteří se do něj řadí, se vyznačují vysokým zapojením do obou kultur - etnické i národní - a těží z obou svých identit. Velmi dobře ovládají oba jazyky a udržují kontakty s vrstevníky z obou skupin. Členové etnického profilu se orientují na svoji etnickou skupinu se vším všudy. Udržují si svoji etnickou identitu, stýkají se s vrstevníky v rámci skupiny a podporují hodnotu rodinných vztahů. Jsou zakotveni zejména ve svém kulturním prostředí a jejich začleněnost do širší společnosti je minimální. Dospívající patřící do národního profilu se orientují na společnost, v níž žijí, a velmi málo na svoji etnickou identitu. To se odráží jak v ovládnutí jazyků, tak ve styku s vrstevníky. Mladiství v difusním profilu vykazují proti sobě jdoucí vzorce. Velmi dobře ovládají jazyk svých rodičů, ale vyznačují se velmi nízkou etnickou identitou. Příliš neumí jazyk přijímající země, neidentifikují se s národem, v němž žijí, a příliš se nestýkají ani s vrstevníky z dominantní společnosti. Postrádají jasný směr smyslu svého života a často jsou sociálně izolovaní. Integrační a národní profil se nejčastěji objevovaly u těch mladých imigrantů, kteří se v nové zemi narodili nebo v ní delší dobu žili, naopak difusní profil se u těchto mladistvých objevoval podstatně méně (Berry a kol., 2006: 313-316).

2.6 Migrace z „ruských“ zemí

Emigrace z Ruska a Sovětského svazu v 19. a 20. století se vyznačovala tím, že v každé její fázi převažoval specifický typ emigrantů se společnými charakteristikami i důvody k opuštění země (blíže viz Kopnina, 2005). V devadesátých letech se s rozpadem Sovětského svazu objevuje nová vlna emigrace z Ruska, která je charakterizovaná mnohem větší sociální a etnickou diversitou a širokým spektrem motivací, mezi nimiž dominují důvody ekonomické (Kopnina, 2005: 26-27). Za tuto vlnu emigrace je zodpovědných několik faktorů. Pro devadesátá léta je charakteristické uvolnění migračních politik v SNS², což způsobilo, že noví emigranti mohli více či méně svobodně opustit zemi. Rozpadem

² Společenství nezávislých států

Sovětského svazu došlo také k vyostření etnických konfliktů a zesílení politických nepokojů a ekonomickému propadu zemí SNS (Kopnina, 2005: 30 podle Codagnone, 1998).

Jako hlavní spouštěče současné ruské emigrace bývají uváděny zejména socioekonomické faktory, k nimž patří nezaměstnanost, snižující se kvalita života, zvyšující se chudoba a ekonomické rozdíly mezi obyvatelstvem, nedostupnost lékařské péče či nižší dostupnost a kvalita vzdělání (Drbohlav, Lupták, Janská, & Bohuslavová, 1999b).

2.7 „Ruská“ specifika

Přestože je Rusko slovanským státem, mezi ním (potažmo Běloruskem a Ukrajinou) a Českou republikou existuje mnoho odlišností. Tyto odlišnosti, stejně jako principy utváření ruské národnosti, se pak odráží i v identitách rusky mluvících imigrantů, proto považují za důležité některé z těchto charakteristických rysů zmínit.

V postsovětském Rusku převažují patriarchální postoje, které předpokládají muže jako hlavního živitele rodiny a ženu v podřízené pozici (Dmitrieva, 1996: 89). Také dotazníkový výzkum provedený mezi ruskými studenty ukázal, že gender je v zemi stále vázán na tradiční stereotypy. Mladí lidé do velké míry tradiční rozdělení genderových rolí akceptují a rozdíly mezi ženami a muži vidí jako přirozené (Attwood, 1996: 134-149). Gender tak představuje klíčový parametr diskurzu mládeže v Rusku a kulturních strategií a identit mladých (Pilkington, 1996: 190).

Dětství je spjato s identifikací se s ruským dědictvím a kulturou, je důležité pro vývoj identity a společnosti (Creuziger, 1996). V Sovětském svazu hrála významnou roli při utváření identity dětská kultura, jejíž část byla reprezentována lidovými pohádkami (Balina & Rudova, 2008). Důležitou úlohu k tomu stát se členem ruské společnosti dosud sehrává poezie. Rodiče chtějí, aby se ji děti učily, protože to je ruská tradice. Učením se poezii nazpaměť podle nich rozvíjí u dítěte cit pro umění a dítě se tak učí být hrdé na tuto tradici a své ruské dědictví (Creuziger, 1996: 113-114)

Rusové jsou si dobře vědomi své národnosti, jsou hrdí na svoji etnicitu. Ruská etnicita, kultura a nacionalismus bývají ztotožňovány s ruským pravoslavím, které je státním ruským náboženstvím přes tisíc let. Po schválení svobody vyznání v roce 1990 Rusové obnovují svůj zájem o církve a kulturní tradice a ožívují morální hodnoty. Církve je podporovaná

i nevěřícími, kteří ji chápou jako symbol ruské kultury a objekt národní hrdosti (Richmond, 1996: 26-29).

Ruské pravoslaví může být nahlíženo jako kulturní dědictví, které lze přenést ze země původu. Společně s literaturou a jazykem představuje náboženství způsob mluvení o ruské kultuře, aniž by se přesně definovalo, co přesně tato kultura obsahuje (Kopnina, 2005: 178). „Ruská kultura je mocná, osobitá a s hlubokými historickými kořeny - ruský umělec na Západě stále zůstává ruským umělcem. Tuto „ruskost“ je těžké definovat, ale mohla by být tak jednoduchá jako sdílení společného jazyka“ (Kopnina, 2005: 178 podle Rogers & Lipskaya, 1998). S představou kultury, dědictví a tradice jsou hluboce spjaty s názory Rusů na všední život (Creuziger, 1996: 209). Pocit kulturní jedinečnosti bývá emigrací z Ruska ještě umocněn (Kopnina, 2005: 199 podle Siegel, 1998).

Tvoření národní identity je diskurzivní proces. Je to snaha ospravedlnit a vysvětlit, proč je populace jednoho státu celkem (Panov, 2010: 87). Sociologický výzkum v polovině devadesátých let v Rusku ukázal, že „ruskost“ pro lidi představuje zejména milovat ruskou kulturu a zvyky, ruský jazyk, vnímání sebe sama, ruské občanství, ruské rodiče, ruský charakter a ruskou víru (Panov, 2010: 90-91 podle Klyamkin & Lapkin, 1995: 87). Při analýze politického diskurzu Panov (2010: 92-93) zjistil, že je důležité tvrzení „velkého“ a „silného“ Ruska, které poukazuje na jeho úlohu ve světové historii. Důležitými rysy „ruskosti“ v politickém diskurzu jsou jazyk, historie, hodnota státnosti a patriotismu, idea silného a velkého Ruska a jedinečnost ruské civilizace. Rusové jsou pak ti, kteří sdílí tyto hodnoty a jsou zavázáni ruské kultuře.

Výzkum Rusů v České republice naopak poukázal na to, že většina z nich svoji etnickou příslušnost vnímala „pokrevně“ a formálně. Asi v polovině odpovědí byl jako společný rys všech Rusů jmenován ruský jazyk a ruská kultura, přičemž termín ruská kultura zde představoval široký a špatně uchopitelný pojem, pod nímž většina lidí rozuměla ruskou literaturu (Volkova, 2009: 87).

2.8 Rusové v České republice

Rusové patří k jedné z pěti nejčastěji zastoupených národností v naší zemi, k 31.12.2009 se jich na území České republiky legálně pohybovalo 30 297 (Cizinci v České republice, 2010: 48). Na našem území jsou velmi nerovnoměrně rozprostřeni, nejčastěji

migrují do regionů, v nichž se již vytvořily ruské enklávy³. Ty jsou rozmístěné v okolí ruských konzulátů, jež se nacházejí v Praze a Karlových Varech. Nadpoloviční většina Rusů žije v Praze, mezi další „centra“ ruské migrace patří kraj středočeský, ústecký a karlovarský (Cizinci v České republice, 2010: 48). Praha je strategickým místem i díky množství ruskojazyčných vzdělávacích institucí a již vybudovaným sociálním sítím, dostupnosti ruských obchodů i služeb specializovaných na rusky mluvící klientelu. V hlavním městě vychází dokonce i několik ruských novin a časopisů a funguje dovoz tiskovin z Ruska. Je zde také větší množství spolků a organizací sdružujících rusky mluvící lidi a zastupitelství pravoslavné církve (druhé se nachází v Karlových Varech).

Rusové do České republiky migrují především s cílem uchovat si a zabezpečit ekonomický kapitál, jedná se zejména o střední a vyšší vrstvy obyvatelstva (Černík, 2004: 80). Příčiny imigrace nejsou tedy zcela ekonomické, ale hlavní důvody jsou spjaty především s politickou nestabilitou země a strachem o své bezpečí (Drbohlav a kol., 1999b).

Do Čech přicházejí Rusové zejména v mladším či středním věku, mnohdy jde o nukleární rodiny. Migrace má tedy rodinný charakter, existují zde silné sociální vazby (Drbohlav a kol., 1999b). Často jsou to lidé na pozici ekonomických či kulturních elit, pro něž je charakteristický určitý typ exkluzivity. Ta se dá pozorovat například na vzdělávání dětí na ruskojazyčných či mezinárodních školách nebo návštěvnosti ruskojazyčných kulturních akcí (Černík, 2004: 80). Na elitní charakter ruských imigrantů poukazuje i fakt, že pochází z Moskvy a větších měst (Drbohlav a kol., 1999b).

Rusové jsou relativně izolovaní od majoritní společnosti a mají rozvinuté sociální sítě uvnitř etnické komunity (Drbohlav a kol., 1999b). Tato uzavřenost lze nejnadhěji pozorovat ve sféře ekonomických aktivit a sociálních kontaktů. V České republice není ekonomická aktivita Rusů příliš velká, jejich podnikání bývá zaměřeno právě na jejich krajany (Černík, 2004: 80). Ve vztazích s majoritní společností sice nedeklarují významnější problémy a hodnotí je jako uspokojivé, ale sociální kontakty udržují především v rámci své etnické skupiny a společenské vrstvy, navštěvují ruskojazyčná představení a jiné akce, zachovávají své vlastní tradice. Tato uzavřenost je patrná také z prostorového rozmístění jejich bydlišť. Začlenění do majoritní společnosti probíhá spíše v případě početně omezených imigrantů na určitých místech nebo u nižších nemajetných vrstev. Díky tomuto rysu je pro skupinu typická

³ oddělené území v cizím prostředí (Slovník spisovného jazyka českého, 1989: 458)

nedokonalá znalost českého jazyka i po několika letech pobytu, často se spoléhají na malou jazykovou bariéru a znalost ruského jazyka u českého obyvatelstva (Drbohlav a kol., 1999b).

Postoje českého obyvatelstva k ruský mluvícím imigrantům se jeví jako spíše negativní, často bývají spojováni s pražským jarem či mafii. Ve výzkumu z roku 1996 se ukázalo, že Rusové a Ukrajinci jsou nepřijatelnými sousedy pro 59% občanů ČR, v žebříčku se umístili na 4. místě za Romy, Čiňany a Vietnamci a Libanonci a Egypťany (Červinka, 2004: 147 podle Gabal, 1999). Jiný výzkum, který proběhl ve třech českých městech, dokonce ukázal, že vůči Rusům a Ukrajincům jsou Češi vstřícní nejméně (Turková, 2004: 129).

Děti imigrantů z postsovětských zemí se zabývá výzkum Drbohlava, Černíka a Džurové (2005). Zjistili, že poměrně vysoké procento z nich žije jen s matkou, což však nutně neznamená rozpad rodiny. Významný počet otců totiž stále žije a pracuje v zemi původu. Jejich rodiče jsou v průměru vzdělanější než Češi nebo imigranti z asijských zemí a vzdělání hraje velkou roli i u dětí. Zatímco pouze 47% českých dětí zamýšlelo získat vysokoškolský diplom, stejný záměr zmínilo 87% dětí z postsovětských zemí. Přestože mají tyto děti poměrně vysoký počet (43%) nejlepších přátel Čechů, většina z nich udržuje tradice a zvyky původní země. Celkově autoři objevili, že tyto děti nejsou zcela pevně ukotveny v české společnosti - ve srovnání s dětmi asijských přistěhovalců jich má méně trvalý pobyt, častěji jezdí do své rodné země (s níž se také mnohem více identifikují) a mají tendenci perfektně ovládat svůj mateřský jazyk (Drbohlav a kol., 2005: 71-78).

Tato práce se týká i dětí imigrantů, kteří přišli z Ukrajiny a Běloruska. Běloruská migrace do České republiky není dostatečně zmapovaná, má ale převážně charakter pracovní a trvalé migrace (Černík, 2004: 79). Česká republika nepatří mezi jejich cílové země, proto se na našem území pohybuje jen poměrně malý počet lidí této národnosti. Ukrajinci v České republice tvoří největší skupinu imigrantů, která má mnohá specifika. Je pro ni typická migrace pracovní, transnacionalismus, klientský systém, práce na černo a nízké pracovní pozice (blíže např. Černík, 2004; Drbohlav, Janská, & Šelepová, 1999a; Leontiyeva, 2005). Tato práce se podrobněji charakterem migrací těchto etnik zabývat nebude, informátoři nepocházející z Ruska nepředstavují typické zástupce této migrace, několik z nich pochází ze smíšených rodin a jejich rodným jazykem je ruština.

3 Metodologie

3.1 Metoda výzkumu

K provedení výzkumu jsem zvolila kvalitativní přístup, konkrétně polostrukturované rozhovory. Kvalitativní výzkum zpravidla poskytuje možnost hlubšího porozumění zkoumaného fenoménu a pomáhá lépe pochopit situaci zúčastněných osob než metody kvantitativní. Další výhodou tohoto přístupu je jeho flexibilita. V průběhu výzkumu je možné jej přizpůsobovat, výzkumné otázky lze doplňovat a modifikovat. Výsledky z takového výzkumu se pak prokazují vyšší validitou a mohou sloužit jako základ pro další zkoumání. Naopak nevýhodou tohoto přístupu je jeho nízká reliabilita, výzkum bývá zpravidla vázán na konkrétní místo a omezený počet jedinců, proto jej většinou nelze replikovat a výsledky jsou špatně zobecnitelné na celou populaci (Babbie, 2007: 312-314; Hendl, 2005: 50-53).

Forma polostrukturovaného rozhovoru s sebou přináší hned několik výhod. Výzkumník do něj sice vstupuje s předem danými okruhy, jež ho zajímají, ale zpravidla je připraven na možnost objevení nových témat, která z rozhovorů vyplynou. Během rozhovoru má výzkumník možnost otázku přeformulovat a doplnit, participantovi je poskytnut prostor vyjádřit své subjektivní pohledy a názory, může navrhnout možné vztahy a souvislosti a konkrétní podmínky situace dotazovaného je možné tematizovat (Hendl, 2005: 166).

3.2 Charakteristika výzkumného vzorku, jeho výběr

Participantů tohoto výzkumu byli vybíráni podle několika předem stanovených kritérií. Hlavním kritériem byl příjezd do České republiky v dětském věku, maximální věková hranice byla stanovena na 15 let. Zároveň však bylo pro práci nutné, aby se na naše území dostali již ve věku, kdy si pamatují i zemi původu a mají alespoň minimální zkušenosti se vzdělávacím systémem v původní zemi⁴. Další podmínkou představoval doprovod alespoň jednoho z rodičů v migračním procesu. Aby byla zachována blízkost kulturního pozadí participantů, bylo třeba při hledání informátorů splnit další dvě kritéria. Všichni museli pocházet z ruskojazyčných rodin, tudíž jejich prvním jazykem byla ruština. Navíc jsem výběr omezila pouze na tři země bývalého SSSR, Rusko, Ukrajinu a Bělorusko, které jsou si geograficky i kulturně poměrně blízké (politická vzdálenost nebyla pro potřeby tohoto výběru rozhodující).

⁴ V této práci se cíleně vyhýbám termínům jako 1,5. nebo 1. generace, protože zařazení do generace nebylo součástí kritérií tohoto výzkumu.

Výzkumný vzorek tvořilo 13 informátorů (10 žen a 3 muži) ve věku 22-27 let, kteří v dětském věku imigrovali do České republiky. 8 z nich se narodilo v Ruské federaci, 3 na Ukrajině a 2 v Bělorusku. Do Čech přijeli ve věku 7 až 15 let, všichni minimálně deset let pobývají na našem území (základní charakteristiky participantů viz tabulka v příloze). Ve všech případech se jedná o studenty či absolventy vysokých škol majících sídlo v České republice, konkrétně v Praze. Většina z nich v Praze či Středočeském kraji žije, pouze jedna informátorka bydlí v menším městě v kraji Ústeckém. Z pěti participantů narozených mimo Ruskou federaci pak tři z nich pocházejí ze smíšených rodin.

Informátory jsem našla metodou sněhové koule. Tato technika je založena na tom, že informátor doporučí k rozhovoru dalšího člověka ze svého okolí. Využívá se zejména v případech, kdy je obtížné zkoumaný vzorek lidí najít (Babbie, 2007: 184-185). Skrze kamarádku a zároveň i participantku tohoto výzkumu byly osloveny další dvě rusky mluvící mladé ženy ochotné ke spolupráci, jedna z nich doporučila další kamarádku. Další tři participanty byli osloveni prostřednictvím autorčiny kamarádky pocházející ze smíšené česko-ruské rodiny. Přes ně jsem se dostala k dalším rusky mluvícím mladým lidem, kteří mi doporučili další své známé a kamarády. Poslední mladá žena byla kontaktována na základě doporučení autorčina známého. Participanty byli osloveni prostřednictvím sociální sítě Facebook, emailem či telefonicky, zpravidla bylo kvůli domluvě využito více kanálů. Při hledání informátorů jsem zaznamenala poměrně vysokou míru ochoty pomoci a zájem o dané téma z jejich strany, na moji žádost nereagovali pouze dva lidé. Metoda sněhové koule samozřejmě ovlivnila některé charakteristiky výzkumného vzorku, a to především věk v době rozhovoru, gender a výši dosaženého vzdělání participantů.

Všem zúčastněným byla přislíbena anonymita. Z toho důvodu byla všechna jména v práci náhodně změněna podle ruského kalendáře. Kvůli anonymitě nebude práce jmenovat ani vzdělávací instituce, na nichž participanty studovali či studují, ani zaměstnání rodičů, podle nichž by bylo možné je částečně identifikovat.

3.3 Rozhovory

Problematiku identity dětí ruskojazyčných imigrantů v České republice jsem zkoumala prostřednictvím polostrukturovaných, do značné míry retrospektivně zaměřených rozhovorů. K retrospektivní perspektivě jsem přistoupila zejména z toho důvodu, že by hledání participantů v dětském věku mohlo být velmi problematické a bylo by třeba získat informovaný souhlas rodičů. Samotný rozhovor by pak mohl vzhledem k autorčině

nedostatečné znalosti ruštiny narazit na jazykovou bariéru, kvůli níž by nebylo možné v rozhovoru dále pokračovat.

Pilotní interview bylo provedeno v srpnu 2011 z důvodu odjezdu participantky na studijní pobyt do Moskvy. Tento rozhovor byl nejdelší, byl veden s kamarádkou a pomohl mi tak odkrýt některá témata, která by mohla zůstat opomenuta. Zároveň se díky úzkému vztahu skýtala možnost interview po návratu ze studijního pobytu kdykoliv doplnit či opakovat. Zbýlých 12 rozhovorů pak bylo provedeno během ledna a února 2012.

Výběr prostředí, v němž se rozhovory odehrávaly, byl ponechán na participantovi. Pouze první interview bylo uskutečněno v bytě autorky práce, zbytek většinou v kavárnách, baru či bufetu podle návrhu informanta. Záměrně však bylo voleno prostředí veřejné a neutrální, aby nedošlo ke znervóznění či nepříjemným pocitům z obou stran. Většinou jsem navrhovala, aby si participant volili místa, jež mají rádi, aby se cítili co možná nejpohodlněji. Jako poděkování a odměna za účast byla zpravidla zaplácena útrata za druhou stranu. V tomto případě je nutné podotknout, že většina informantů nechtěla na tuto formu odměny přistoupit a účet za sebe chtěli zaplatit sami.

Před provedením rozhovoru jsem participanty informovala o tématu práce a předpokládané době trvání rozhovoru a nabídla jsem jim možnost poskytnutí hotové bakalářské práce. Informanti byli také dopředu obeznámeni s nahráváním interview na diktafon, všichni s touto skutečností souhlasili. Abych během rozhovoru zbytečně nepřerušovala tok řeči participanta, na papír jsem si psala hesla k otázkám, které mě napadaly v souvislosti s informacemi plynoucími z rozhovoru a na které jsem se dodatečně zeptala. Délka rozhovorů se zpravidla pohybovala v rozmezí jedné až dvou hodin.

K prvním rozhovorům jsem přistupovala s osmi tematickými okruhy, po prvních reakcích participantů jsem dvě témata přidala. Nejprve byl ponechán prostor pro to, aby se zúčastnění představili, odkud jsou, v jakém věku a případně proč přijeli do České republiky. Dále mě také zajímaly jejich pocity prožívané při příjezdu, zkušenosti se zařazením do školy a jejich první sociální kontakty. Tyto otázky byly na úvod kladeny záměrně, jedná se většinou o neproblematické otázky, v jejichž průběhu mělo dojít k odstranění bariér mezi tazatelem a informantem. Další dva tematické okruhy se týkaly sociálních kontaktů v dětství i dospělosti a českého a ruského jazyka. Vzhledem k tomu, že země původu informantů vychází z odlišných kulturních a náboženských tradic, další otázky byly směřovány k prožívání

původních oslav a svátků v kontrastu s přizpůsobováním se českým tradicím, které vycházejí z katolictví. Ptala jsem se také na rodinné vztahy, role v rodině a mezigenerační konflikt, ke kterému v souvislosti s proměnou identity může docházet. Dalším důležitým bodem byla i vnímaná stigmatizace, která se může podílet na konečné podobě identity imigranta. K tomuto okruhu byla později po reakcích několika z dotazovaných připojena otázka ohledně vnímání slova „Rusák“. Ke konci rozhovoru jsem zjišťovala, jak participanti sami sebe zařazují z hlediska národní identity. Od toho se odvíjely otázky ohledně možnosti návratu zpět do země narození a plánů do budoucnosti. Poslední dva (dodatečně přidané) tematické celky se týkaly partnerských vztahů a jídla. Na konci každého rozhovoru byl ponechán prostor pro téma, jehož výběr byl ponechán na participantech – otázka na aspekt, který jsem zapomněla při rozhovoru zmínit.

Všichni dotazovaní byli prakticky ve stejném věku jako autorka práce, což se ukázalo jako značná výhoda při vedení rozhovorů, protože tím nedošlo k vytvoření bariéry způsobené velkým věkovým rozpětím. I díky tomu většina participantů na otázky odpovídala zcela přirozeně a bez zábran.

3.4 Způsob zpracování dat

Audionahrávky rozhovorů byly doslovně přepsány pomocí volně dostupného programu F4 do formátu .rtf a následně analyzovány. Analýza probíhala až po ukončení sběru dat. Na základě předem daných tematických okruhů a opakovaného čtení přepisů rozhovorů jsem vytvořila kódy, které jsem zaznamenala do tištěných verzí rozhovorů. Pro každý kód jsem pak vytvořila zvláštní textový dokument, do nějž jsem nakopírovala přepis částí výpovědí jemu odpovídajících. Na závěr jsem všechny rozhovory znovu přečetla a zkontrolovala, zda byly opravdu zaznamenány všechny důležité informace do podoby kódů. Jednotlivé textové soubory s výpověďmi zařazenými podle kódů jsem poté vytiskla a podtrhala v nich důležité informace. Následně jsem barevně rozlišila podobná a protikladná tvrzení.

3.5 Limity práce

Omezení této práce plynou již ze způsobu výběru participantů tohoto výzkumu. Výzkumný vzorek není reprezentativní, a tudíž výsledky nelze vztáhnout na všechny rusky mluvící jedince odpovídající uvedeným kritériím výběru. Ve vzorku jsou zahrnuti pouze

studenti a absolventi vysokých škol, navíc je v něm značná převaha žen nad muži. Výsledky tak mají pouze informativní charakter a rozhodně není možné je zobecňovat.

Další omezení plyne z retrospektivního zaměření cca poloviny otázek. Všichni informátoři se v České republice pohybují již více než deset let a některé momenty z dětství pro ně bylo obtížnější si vybavit.

Také možnosti bakalářské práce jsou limitované, sběr dat byl ukončen, aniž by bylo dosaženo saturace. Kvůli limitovanému rozsahu této práce také není možné prezentovat všechna probíraná témata, práce se omezuje jen na nejdůležitější faktory ovlivňující identitu dětí imigrantů. Přesto se mi podařilo zpracovat poměrně velké množství dat od lidí s odlišnými životními příběhy i názory, které minimálně nastiňují vlivy působící na jejich identitu a některé z problémů, s nimiž se mladí ruskojazyční imigranti v Čechách mohou potýkat.

4 Empirická část

4.1 Významné faktory působící na identitu

V provedených rozhovorech jsem identifikovala několik faktorů, jež se významnou měrou podílely na utváření identity participantů: rodinu, kulturu, školu, sociální kontakty, jazyk a diskriminaci. Přestože se vzájemně prolínají a jsou úzce spojeny, podle těchto témat člením jednotlivé podkapitoly. Identitu samozřejmě ovlivňuje i řada jiných aspektů, z důvodu omezeného rozsahu bakalářské práce však není možné se jimi v této práci zabývat.

4.1.1 Rodina a rodinné vztahy

Rodiče hrají v procesu migrace nezletilých dětí nejdůležitější roli. Jsou to oni, kdo o emigraci z původní země rozhoduje a kdo rozhoduje o tom, na jakou školu dítě v nové zemi půjde. Rodiče také představují jeden z nejvýznamnějších prostředků socializace a ovlivňují způsob adaptace svých dětí v novém prostředí (Zhou, 1997: 79; Portes & Rumbaut, 2001: 140). Sociální a ekonomický kapitál, jež svým dětem poskytují, jsou důležitými zdroji pro překonání překážek v adaptaci jejich potomků (Portes & Rumbaut, 2006: 64).

Jednou z podmínek této práce bylo, aby participanté do ČR přijeli v doprovodu alespoň jednoho ze svých rodičů. Ze 13 dotazovaných pouze tři pocházeli z rozvedených rodin, imigrovali společně se svou matkou, zatímco otec zůstal v zemi původu. Nebyli však jediní, kdo v České republice neměli nepřetržitě oba rodiče. Otcové dalších tří participantů jezdili do původní země za prací, Terezin otec neplánově zůstal v Rusku úplně a do Čech jezdí jen několikrát ročně. Na skutečnost, že nepřítomnost otce v Čechách nemusí u postsovětských rodin nutně znamenat jejich rozpad, upozorňuje už i Drbohlav a kol. (2005: 71).

Rodiče se v porovnání s dětmi nový jazyk učí obvykle pomaleji. Děti pak jimi bývají často žádány o pomoc při vyřizování některých záležitostí (Hernández a kol. 2010: 418; Zhou, 1997: 83-84). V rozhovorech byly nejčastěji zmiňovány drobné záležitosti jako nákup, korektura textu či telefonát na úřad. I přesto, že jsou rodiče podle slov svých dětí často schopni komunikace v češtině na velmi vysoké úrovni, občas se stydí za svůj přízvuk nebo za to, že jsou při komunikaci pomalejší. Pouze čtyři participanté uvedli, že rodiče jejich pomoc v tomto ohledu nikdy nepotřebovali a vždy si se vším dokázali poradit sami.

V souvislosti s dětskou migrací bývá často zmiňováno velké riziko mezigeneračního konfliktu v rodině (blíže viz kap. 2.5). Také v dotazníkovém šetření postsovětských dětí bylo

zjištěno, že v jejich rodinách dochází k větší míře mezigeneračního konfliktu než v rodinách českých (Drbohlav a kol., 2005: 73). Přestože někteří participanti zmiňovali konflikty s rodiči v období puberty, nikdo z dotazovaných nejmenoval výraznější problémy, které by přímo souvisely s migrací. Nejčastěji citované byly výčitky bezprostředně po příjezdu do Čech, kdy byli participanti vytrženi z původního prostředí. Naopak v současnosti většina dotazovaných rodičům emigraci nejen nevyčítá, ale je jim vděčná. Někdy pak samotný proces migrace vnímají jako oběť rodičů, což je nejvíce patrné na Terezině případu, kde mělo přestěhování se do jiného státu na rodinu asi největší dopad.

„[...]”⁵ ale mam pocit, že sem jim to dlužná. Že prostě jako by kvůli mně v podstatě obětovali svůj vztah, protože tatkově se pak jako se nám nedařilo peněžně a musel zůstat kvůli práci v Moskvě, a už jako nevím, jestli se sem přestěhuje, možná v důchodu. Nevím jako. To taky moc nevidím. Že kdyby voni byli spolu, kdyby tam nebyla ta jakoby vzdálenost mezi nima, tak třeba nebo si myslím, že tatka by ji nikdy nepodved. Takže jako možná tam mam takový trošku, jakože si to dávám za vinu, nebo že prostě kvůli mně obětovali jako spoustu, no.“

Na to, že děti často samy sebe chápou jako jeden z hlavních důvodů, které k emigraci rodiny vedly, upozorňují také Portes a Rumbaut (2001: 192).

Emigrace obvykle vede i k odtržení se od širší rodiny, většina imigrantských rodin je nukleárních, čímž zpravidla dochází k narušení tradičních rodinných vazeb (Zhou, 1997: 80). Přestože jsou podle mnoha dotazovaných pro ruský mluvící země typické užší vazby nejen na nukleární rodinu, migrací nutně slábnou. Ve většině případů zůstali prarodiče participantů v ruský mluvící zemi, podobně jako ve výzkumu postsovětských dětí v ČR (Drbohlav a kol., 2005: 73). Věra, Denis a Marina měli jednu babičku v České republice, Věře na Ukrajině nezůstali žádní příbuzní, zbytek rodiny emigroval do jiných států, Tereza má polovinu rodiny v Rusku, polovina emigrovala do jiného evropského státu. Rodiny většinou zůstávají v kontaktu, nejčastěji telefonicky, emailem a poslední dobou využívají i možnosti skype a internetu, rodiče jsou ale zpravidla se zbytkem rodiny v kontaktu častěji než jejich potomci. Osobní kontakt je problematičtější, obvykle se s nimi participanti vídají jednou za několik let. Tyto kontakty jsou ale velmi individuální - například Natálie s rodinou z matčiny strany z osobních důvodů udržovat kontakty odmítá, Anna jako dítě prarodiče vídala každý rok o prázdninách, posledních několik let je však neviděla vůbec. Nonna se se zbytkem rodiny vídá častěji, dokonce plánují společné dovolené v zahraničí.

⁵ značky objevující se v transkripci:

[...] – vynechaný text

... – pauza

X – nahrazuje jméno města či instituce

Návštěva původní země a kontakt s širší rodinou pomáhají udržovat kulturní dědictví přinesené ze země původu (Mleczko, 2011: 40). Celkově tedy rodina identitu dětí zpravidla ovlivňuje i tím, že představuje pojítka s původní zemí. Pro první generaci imigrantů je totiž charakteristické, že je jejich identita spíše svázána se zemí původu (Melia, 2004: 127), proto se u nich objevuje silná tendence udržet si původní kulturu a jazyk. Ty pak předávají svým potomkům a hrají tak jednu z nejdůležitějších rolí na jejich zachování znalosti kultury a hodnot země, v níž se narodili (Portes & Rumbaut, 2001: 114; Swietlik, 2000: 142).

4.1.2 Kultura

4.1.2.1 Náboženství, tradice, zvyky

Kulturní aspekty jako jídlo, oslavy a náboženství často v rodinách přetrvávají po několik generací (Portes & Rumbaut, 2006: 207), přesto většinou souběžně dochází i k přejímání tradic přijímající země (Wakil a kol., 1981: 937). Děti v imigraci jsou zpravidla vystavovány odlišným hodnotám a normám předávaným v rodině a ve škole. Ve vývoji své identity však mají šanci obě kultury spojit, a tím dosáhnout širších znalostí a větší flexibility (Buchmann, 2004: 204-205 podle Günay, 2001: 27).

Náboženství často Rusům⁶ slouží jako ekvivalent k ruské kultuře (Kopnina, 2005: 176). V Rusku, Bělorusku i na Ukrajině je více než polovina obyvatel věřících, převládá pravoslavné křesťanství. Ze 13 participantů bylo 10 z nich pokřtěných v pravoslavné církvi, za věřící se jich však považuje pouze šest. Další dvě z dotazovaných uvedly, že v něco věří, ale svoji víru nevztahují ke konkrétní církvi. Ti, kteří uvedli, že nevěří, ale jsou pokřtěni, mají obvykle část rodiny věřící. Jen v jednom případě křest proběhl na žádost dítěte, protože byli pokřtěni jeho kamarádi. Do kostela s určitou pravidelností chodí pouze 4 z dotazovaných a i ti většinou přiznávají, že dříve chodili častěji.

Nonna pochází ze židovské rodiny a považuje se za ateistku, zároveň má pocit silné židovské identity a zajímá se o židovské tradice. Pravoslavné, ale ani židovské svátky se u nich v rodině neslavily, mnoho židovských tradic tak začala domů přinášet až Nonna, když se jimi začala hlouběji zabývat. Tereza a Věra mají po otci židovské předky, ale jejich rodiny se hlásí k víře pravoslavné. Tereza se o židovskou kulturu příliš nezajímá, Věra se o ni začala zajímat až v dospělosti, když se o svém židovském původu dozvěděla. Žádná z těchto tří participantek se však k judaismu nehlásí. Sekulární židovství není zejména v souvislosti se

⁶ slovo Rus“ Kopnina používá v širším smyslu, zahrnuje všechny bývalé členské země SSSR

zeměmi bývalého Sovětského svazu nic neobvyklého, Sověti prohlásili židovství za národnost a od náboženství jej oddělili. Výzkum židovství v 90. letech v Rusku pak ukázal, že ne více než 6% Židů vyznává judaismus (Chervyakov, Gitelman, & Shapiro, 1997: 285-294).

Největším a hlavním ruským světským svátkem je Nový rok. Je pro něj typická slavnostní atmosféra, velké množství jídla a alkoholu. Kromě Mariny, jejíž rodina plynule přešla na tradice české, slavili tento den v Čechách všechny rodiny dotazovaných. Na Nový rok se tradičně dávají dárky, dvě rodiny tuto část tradice přesunuly na české Vánoce.

„Český Vánoce sme začaly slavit kvůli mně, protože... No, to sme začaly vlastně slavit jakoby druhý Vánoce, co sme tady byly. Protože já sem vlastně ty první Vánoce, že jo, tak se nás lidi ptali, co dárky, tak nám to trošku nedocházelo, protože v Rusku se dávají dárky na Silvestra, že jo. Takže to bylo takový zvláštní, no a mamka vlastně ty druhý Vánoce už uspořádala kvůli mně, kvůli tomu, aby mi nebylo líto, že už kamarádi dárky dostali a já na ně ještě musím čekat. Víš, že to začala dodržovat tu tradici, aby mi nebylo líto, že ty děti jakoby mají něco, co já jakoby nemám.“ (Jelizaveta)

U Tamary se to doma měnilo, někdy se dárky dávaly na Nový rok, někdy na české Vánoce, když bylo víc peněz, tak na obojí. U Vasilije, Denise, Natálie a Aleksandry se dávají drobné dárky na české Vánoce, hlavní dárky na Nový rok. V současnosti většina participantů již Nový rok se svými rodiči nevíta, častěji jej tráví se svými partnery či kamarády.

Katolické Vánoce, byť symbolicky, slavilo s rodiči 9 dotazovaných. Další dvě je začaly slavit později spolu se svými partnery či jejich rodinami. Zpravidla však nebyly prožívány tak intenzivně jako Nový rok, nejčastěji se rodina sešla u společné večeře, jejíž součástí často bývá i kapr, a sledovala pohádky.

Participantí, kteří dostávali dárky až na Nový rok, zpravidla nepocíťovali v dětském věku lítost, že na ně musí čekat o týden déle. Lítost zmínila pouze Věra, zbytku tento fakt však přišel téměř zanedbatelný, protože po uplynutí vánočních prázdnin už měli dárky všichni. Výstižná je například Irinina odpověď:

„No vono to je takový, ne, protože jak byly prázdniny, tak vlastně akorát jediný, co bylo trapný, nebo jako, to vlastně ani nebylo, protože těm dětem samozřejmě sem to musela vysvětlit, tak ty koukaly, že jo, co, někomu to bylo šumák, mně taky, a já sem se právě těšila, že jo jako, říkám no tak a pak to dostanu já a voni už to budou mít ty hračky vohraný, tak jako co. Ale vlastně potom, jak byly ty zimní prázdniny, tak vono už se to, jakoby ten rozdíl se náck setřel, protože dycky se učitelé ptali, jako co sme dostali, a to už bylo jedno, že jo, protože to bylo v lednu. Takže ale jako to ne, to sem neměla. protože právě ještě v tý době, když sem byla fakt malá, tak sem se

kamarádila s těma ruskejma dětma a ty to měly podobný, takže já sem si říkala, že prostě jako máme to jinak, a co?“

Odlíšnost tradic však vnímala poměrně intenzivně Nonna, což se u ní odrazilo ve větší inklinaci k rodině a židovství:

„Když jako celá třída prostě slavila Vánoce a já sem jenom tak jako byla doma, já nevím, jestli mi to chybělo, ale cejtila sem, že nejsem tou součástí, jako určitě. Tak pak člověk samozřejmě přirozeně inklinuje k něčemu, ulpívá na něčem, čeho se cítí být součástí, pro mě to byla ta rodina a později ta židovská tradice a židovský kamarádi...“

Aleksandra na odlíšnost tradic reagovala zejména na začátku puberty zcela opačně než Nonna:

„[...] zase v dětství to bylo úplně jinak než teď. Tehdy sem to vnímala negativně i obecně nejen tradice, ale i kulturu. Že jednu dobu právě sem se rychle naučila česky, byla sem ráda, že sem zapadla, líbily se mi všechny ty novinky, prostě všechny a jednu dobu sem měla negativní vztah k tomu ruskému, protože sem prostě nějak zapomněla. Prostě takže dyž potom rodiče prostě se koukali v televizi na něco ruskýho, tak mi to připadalo takový blbý, něčim trapný, i ty ruský tradice mi nepřipadaly nějak dobrý, jo. Opravdu proto i v tý raný pubertě sem měla takový komplexy trošku z toho, že sem Ruska, ale teď se to vyrovnalo.“

Nejvýraznějším pravoslavným svátkem jsou Velikonoce, které slaví zejména věřící rodiny. Pro většinu participantů nejsou Velikonoce důležitým svátkem. Ve třech rodinách se během pobytu v Čechách Velikonoce nepřipomínaly, u čtyř (vesměs nevěřících) participantů se barvila vajíčka nebo připravoval kulič⁷ či pascha⁸, u Tamary se obvykle usedlo k nějaké lepší večeři. Pět věřících rodin Velikonoce slaví, zpravidla nechávají posvětit jídlo v kostele, ale ostatní zvyky dodržují v různé míře. Katolické Velikonoce se v rodinách většinou neslaví, pouze u Tamary se barvila vajíčka kvůli koledníkům.

Další svátky jsou v lednu, pravoslavné Vánoce (ze 6. na 7.1.) a Starý Nový rok (ze 13. na 14.1.). Tyto dva dny se již nijak zásadně neprožívaly v žádné z rodin, spíše symbolicky se v některých rodinách udělá lepší večeře či se pozve návštěva. Starý Nový rok je podle mnoha participantů pouze záminkou k tomu se znovu opít.

S tradicemi a zvyklostmi souvisí i jídlo. U participantů se zpravidla i po emigraci vaří to, na co byly rodiny zvyklé již v zemi původu. Nejčastěji se podle participantů připravuje kuchyně, kterou nelze považovat ani za českou, ani za ruskou. Vaření jejich rodičů není

⁷ kynutá sladká buchta podobná mazanci, zpravidla s rozinkami a kandovaným ovocem

⁸ nepečený tvarohový dezert s kandovaným ovocem

vyhraněné, pokud se však nějaká národní jídla vaří, jsou většinou ruská. Česká kuchyně v rodinách příliš populární není.

4.1.2.2 Divadlo, film, literatura

Míra konzumace ruské i české kulturní produkce byla u dotazovaných značně individuální, tendence k preferenci té ruskojazyčné však byla zřejmá. Zhruba polovina participantů navštěvovala ruskojazyčná divadelní představení, což však nutně neznamená nezájem o českou dramaturgii. Například Aleksandra s rodiči chodila na ruská představení, ale zároveň měli předplatné do Národního divadla. Někteří naopak do divadla nechodili vůbec (zejména mužská část dotazovaných). Na ruské filmy a pořady se dívají všichni participanté, avšak v různé míře, Nonna a Věra se zajímají i o divadelní a filmovou produkci izraelskou. Někteří dotazovaní chodí i na ruské hudební koncerty či poslouchají ruskou hudbu. Stejně jako v případě filmů sem silně zasahuje produkce zahraniční, zpravidla z anglofonních zemí. Co se týče literatury, téměř všichni participanté měli doma knihovnu s ruskou klasikou, jež se svou úrovní řadí ke známé světové literatuře.

Celkově lze říci, že vazby na původní kulturu se ukázaly u většiny z dotazovaných jako poměrně silné, naopak žádný participant tyto vazby zcela nezpřetrhal. Na silné propojení postsovětských dětí s původní kulturou v širším slova smyslu poukazuje i Drbohlav a kol. (2005: 76).

4.1.3 Škola

Jednou z prvních zkušeností dětí imigrantů v nové zemi bývá zpravidla škola. Ta představuje další důležitý prostředek socializace (Schrader a kol., 1979: 167) a učení se jazyku přijímající země (Hernandez a kol., 2010: 418). Typ školy, kterou dítě navštěvuje, je pak jedním z hlavních faktorů podílejících se na utváření identity mladých imigrantů (Portes & Rumbaut, 2001: 153). Praha je specifická tím, že se v ní nachází několik ruských škol a gymnázií, proto mají rodiče možnost výběru vyučovacího jazyka. Šest ze třinácti participantů mělo zkušenost s ruskou školou v České republice, pouze tři z nich však na prezenčním studiu strávili více než jeden rok. Anna ji navštěvovala během svého prvního roku v Čechách, poté přestoupila na českou základní školu. Irina chodila do ruské školy pouze dva dny, asi do svých patnácti let ji studovala ještě dálkově, Nonna si na ruské škole dálkově souběžně se studiem na českém gymnáziu dodělávala poslední ročník. Oběma distanční studium pomohlo k uchování ruštiny na vysoké úrovni. Ivan studoval na ruské škole první

dva roky, poslední rok dělal dálkově souběžně se studiem na českém gymnáziu. Denis a Vasilij na ruské škole zůstali až do posledního ročníku. Z výše uvedeného je patrné, že s českým základním či středním školstvím nemají zkušenost pouze dva účastníci, Denis a Vasilij. Vasilij dokonce asi na rok a půl přerušil pobyt v Čechách a maturitu si dodělal v Moskvě.

Ti, kteří po příjezdu do Čech studovali na ruské škole, automaticky navazovali tam, kde skončili. To však neplatí o všech, kteří navštěvovali školy české. Anna, Tamara, Jelizaveta a Věra byly zařazeny do třídy podle toho, jak měly pokračovat. Natálie skládala zkoušky a šla o dva ročníky výš, protože úroveň jejich znalostí byla vyšší. Kvůli českému jazyku byly naopak Marina, Aleksandra, Irina a Nonna dány o ročník níž, Tereza dokonce o dva. Aleksandre bylo později umožněno jeden ročník přeskočit.

Všichni účastníci se zkušeností s českým školstvím dříve nebo později začali studovat na gymnáziu, mnoho z nich chodilo již do výběrových základních škol. To by mohlo poukazovat na důležitou roli vzdělání v jejich rodinách, která vyplývá i z šetření Drbohlava a kol. (2005: 76). Tuto tendenci je možné sledovat například v Terezině výpovědi:

„[...] hodili mě na základku, tam sem chodila asi dva tejdny, tejden, nevim, to bych kecala, no a evidentně rodiče pochopili, že to asi nebude pro mě, vzhledem k tomu, že sem z písanky z češtiny po tejdnu dostala jedničku, [...] tak rodiče pochopili, že asi něco lepšího...“

Přijetí rusky mluvících dětí na ruských školách bylo zpravidla neproblematické, na českých se lišilo. Děti se většinou snažily nově příchozím pomáhat, čtyři dotazované však měly s přestupem na českou školu negativní zkušenost. Ve dvou případech se nakonec s dětmi spolu se zlepšením češtiny skamarádily, dvě přestoupily na školu jinou, výběrovou. Nonna měla problémy zapadnout i na výběrové škole, kam přestoupila, a našla se až na soukromém gymnáziu, kde se setkala s lidmi z alternativních rodin.

Důležitou roli ve škole hrají nejen spolužáci, ale také přístup učitelů (Medvedeva, 2010: 950). Pokud bylo toto téma v rozhovoru zaznamenáno, pak velmi často pozitivně, v jednom případě se všichni učitelé dokonce snažili vzpomenout si na svoji ruštinu. Necelá polovina účastníků se však v průběhu svého studia v Čechách setkala i s negativním postojem vyučujících. Několik dotazovaných vnímalo odlišnosti v přístupech dětí i vyučujících na obyčejné a výběrové základní škole. Natálie si těchto rozdílů všimla již při svém uvedení do nové třídy: *„[...] byla sem představená stylem dobrý den, tak tady máte další*

ukrajinskou spolužačku. A když sem přestoupila na X, tak mě představila, jakože tady máte spolužačku Natálii. Nějak jako víc se k tomu nevyjadřovala.“

Od navštěvované školy se zpravidla odvíjí úroveň znalosti českého jazyka i přátelství, která v průběhu svého života v ČR participanti uzavírali.

4.1.4 Sociální kontakty

Kontakty s vrstevníky jsou vedle školy a rodiny jedním z nejdůležitějších prostředků socializace dětí imigrantů (Schrader a kol., 1979: 167). Přátelství může imigranty separovat do odlišných skupin, nebo je naopak přiblížit přijímající společnosti (Kopnina, 2005: 145). Sociální kontakty tedy také patří mezi faktory určující míru začlenění jedince do majoritní společnosti (Berry a kol., 2006: 313).

České přátele nemá a neměl pouze Vasilij, který nestudoval na žádné z českých škol. Položená otázka jej vedla k zamyšlení:

„Ale Češi myslím nějak... asi protože se pohybuju furt jakoby s ruskomluvícími, no, a mně to jakoby stačí. Ne, jako to je docela dobrá otázka, protože já sem se jako nikdy sem se na to nedíval, že sem tady už něco přes jedenáct let a nemam žádného jakoby známého Čecha.“

Denis má také většinu přátel z rusky mluvících zemí, první české kontakty získal až se studiem na české VŠ. I Ivan si české přátele našel až na českém gymnáziu, první dva roky v Čechách se také pohyboval zejména v rusky mluvící společnosti. Zbylé dotazované chodily na české školy, tudíž se v jejich okruhu Češi pohybovali.

Imigranti a jejich děti se nezdá se setkávají mezi sebou v imigrantských komunitách (Zhou, 1997: 85). Z rozhovorů však vyplynulo, že pokud participanti navštěvovali české školy, byla první přátelství s rusky mluvícími vrstevníky často uzavírána až na gymnáziu či vysoké škole, Tamara dokonce v okruhu svých přátel žádné rusky mluvící lidi nemá. Někteří participanti poznávali další rusky mluvící lidi díky rodičům, avšak jen ve dvou případech se jednalo o rodiny se zhruba stejně starými dětmi. Naopak Ivanovi a Irinini rodiče se díky jejich studiu na ruské škole seznámili s rodiči jejich spolužáků. Tyto výpovědi tak zcela nepodporují tvrzení o izolovanosti ruské imigrantské skupiny od české majority, jak byla popsána Drbohlavem a kol. (1999b).

Až na výjimky platí, že rodiče mají více rusky mluvících přátel, protože je pro ně komunikace v českém jazyce složitější. Někdy se jako důvod přidružují i negativní zkušenosti

s českým obyvatelstvem. Často však do České republiky podle slov svých potomků přijížděli se snahou o integraci a rusky mluvící lidi příliš nevyhledávali.

Odlíšná životní zkušenost ve školách někdy spojovala děti cizinců, zejména poté, když se naučily český jazyk. Například Irina se ve druhé třídě seznámila s dívkou z Arábie.

„[...] pamatuju si, hnedka vlastně po první třídě sem šla do druhý, do jiný školy, a tam byla jedna holka, která byla z Arábie. Ale taky to bylo prostě takový to bilingvní dítě, jo, takže vlastně jakoby sme tam byly dvě, že jo, najednou, tak to bylo takový asi pro nás jednodušší v tu chvíli. A mluvily sme normálně česky a s tou sem se právě taky kamarádila, že možná právě proto, že už tenkrát jako tam člověk cítil vlastně...“

Podobnou zkušenost zmiňuje i Nonna, která na základní škole do kolektivu příliš nezapadla a v tomto období si ve škole našla pouze jednu kamarádku.

„Ze základky mam jedinou kamarádku, se kterou se kamarádím doted, a to je holka, jejíž táta je nákej cizinec, už si nepamatuju, odkad' byl, ale ona dětství strávila v Kanadě, a pak vlastně po základce se tam odstěhovala znova, nebo nák po gymplu, takže ona už jakoby tím, že měla trošku taky jinej osud, tak my sme se našly v tomhleto a vlastně se stýkáme dodnes.“

Snaha někam se zařadit také vedla některé participanty k hledání lidí se společnými charakteristikami. Tereza s Irinou měly tendenci se seznamovat s jinými rusky mluvícími lidmi v Čechách. Irina se pak ještě během puberty prostřednictvím internetu seznámila se dvěma dívkami žijícími v Rusku, kontakt s nimi udržuje dodnes. Nonna byla poměrně úzce vázaná na židovskou komunitu, přes niž se seznámila i s několika rusky mluvícími Židy, s nimiž se rodina scházela například k oslavě různých svátků.

Všichni participanti měli před odjezdem do Čech také nějaké kamarády v zemi, v níž se narodili. Kromě Věry, která byla v dětství často nemocná a neměla užší vztahy s jinými dětmi, se všichni snažili zůstat s nimi v kontaktu, občas k tomu napomáhali sami rodiče. První komunikace probíhala zpravidla formou dopisů, telefonátů a osobního styku při návštěvě původní země, s rozvojem internetu se kontakty udržovaly zejména prostřednictvím sociálních sítí, skypu a emailu. Devíti participantům tyto vztahy a kontakt vydržely až do dospělosti, z toho dvěma se přátelství během rané dospělosti rozpadlo.

„[...] ve finále mi zbyla jedna kamarádka ze základky, se kterou sem si psala nejdřív papírový dopisy, a vídaly sme se pokaždý, když sem byla v Moskvě, třeba v létě nebo tak, pak sme přešly teda už do virtuálu a potkaly sme se celkem nedávno, třeba před třema rokama v Berlíně, ona tam byla na nějaký stáži a já sem tam za ní prostě zajela, a bylo to první takový pořádný setkání třeba od našich patnácti let. A já sem se na ní strašně těšila, byly

sme si hrozně blízké a tak, a pak najednou sme se sešly a já sem zjistila, že nás ten život zavedl každou úplně někam jinam.“ (Nonna)

Přesto, že jsou kontakty stále udržovány, během dospělosti tyto vazby odlišným způsobem života, zájmy a rozdílnými problémy často slábnou. Tuto situaci dokumentuje například Ivan: „*Ale upřímně řečeno, nemáme se vo čem pobavit, jako nemáme co společného, tak povyprávíme si pár věcí, a tím to končí.*“ Silnější vazba s alespoň jedním přítelem z dětství zůstala do současnosti pouze pěti dotazovaným, ta bývá někdy doprovázena i osobním kontaktem.

Co se týče partnerských vztahů, kromě Vasilije a Denise, který podle svých slov zatím žádný vážnější vztah neměl, všichni zažili vztah s Čechem/Češkou. Naopak vztahy s rusky mluvícími zažilo jen pět participantů. V rozhovorech však téměř všichni participanté zmiňovali odlišnosti v chování žen a mužů a ve fungování partnerských vztahů v ČR a v rusky mluvící zemi. Nejčastěji jmenovaná byla například přehnaná emancipace a „neženská“ českých žen, dřívější sňatky v rusky mluvících zemích či úloha muže jako živitele rodiny a jeho gentlemanství oproti českému muži. Ideální protějšky se pak zpravidla pohybovali někde uprostřed mezi oběma zeměmi. Podobně byly tyto rozdíly rusky mluvícími imigranty často citovány i v rozhovorech provedených v Anglii a Nizozemí (Kopnina, 2005: 167-168).

Tři dotazované kromě vztahů s Čechy zažily vztahy s jinými než rusky mluvícími cizinci. Věra svá úzká přátelství s Rusy a vztah s cizincem připisuje neschopnosti se začlenit do majoritní společnosti a odlišné mentalitě. Vztahy s Čechy zažila, ale až ve vztahu s cizincem našla, co hledala. Podobně mluví i Nonna, která po špatných zkušenostech s Čechy hledá někoho, kdo by měl podobný osud jako ona.

4.1.5 Jazyk

Jazyk představuje jádro národní identity (Portes & Rumbaut, 2001: 113). Například Rumbaut (1994: 780) ve výzkumu prováděném v USA zjistil, že děti, u nichž se objevila preference angličtiny, se spíše vymezovaly jako Američané, zatímco ty, které dávaly přednost mateřskému jazyku rodičů, měly tendenci se identifikovat s národností svých rodičů.

Schopnost mluvit jazykem přijímající společnosti také představuje jeden z nejspolehlivějších ukazatelů míry integrace (Melia, 2004: 136). Všichni, s nimiž jsem rozhovory vedla, uměli velmi dobře česky, většina na úrovni rodilého mluvčího. Asi u šesti

participantů nebylo možné podle jazyka poznat, že se v Čechách nenarodili a že čeština není jejich prvním jazykem. Nejslabší (ale přesto velmi dobrou) znalost českého jazyka měli ti, kteří neprošli českým vzdělávacím systémem na úrovni základního či středního vzdělávání.

Český jazyk jako takový byl dotazovaným před rozhodnutím emigrovat cizí, pouze Marina pocházela z rodiny s českou historií. Babička se narodila v Čechách ve smíšené rodině a později pod tlakem událostí emigrovala zpět do Sovětského svazu. Marina tak po příjezdu do Čech na rozdíl od ostatních bez problémů rozuměla:

„No tak to bylo, to sme přijeli, že jo, s tím táborem na X, kde sme přijeli do rodiny, kde teda, já vzhledem k tomu, že sem teda byla z té bilingvní rodiny, tak sem jakoby rozuměla česky bez problémů, akorát sem se bála mluvit, protože jako dítě sem k tomu moc jako nebyla vedena, nebo teda jo, byla, ale ne že by se mi úplně chtělo, a takže tam byl největší problém ta jazyková bariéra v tom smyslu, že já sem jim všechno rozuměla, ale prostě odpovídala sem automaticky rusky a hrozně mě překvapovalo, že mi ty děti nerozumí.“

Kromě Mariny se participanti s českým jazykem zpravidla setkali až v českém kontextu, Tamara a Tereza měly doučování již před odjezdem v zemi, v níž se narodily. Více než polovině participantů rodiče domluvili doučování v České republice, které zpravidla probíhalo před nástupem do školy a neřídka pokračovalo ještě během prvních měsíců v české škole. Z toho je patrné, že rodiče často sami měli zájem na tom, aby se dítě dokázalo rychle přizpůsobit nové společnosti a zařadit se do ní. Tamara byla dokonce nabádána k výpiskům z učebnic, zkoušena ze slovíček i z kapitol české mluvnice.

Pokud navštěvovali české školy, naučili se participanti zpravidla český jazyk velice rychle. Většinou do dvou let od příjezdu byli schopni bez problémů komunikovat, po půl roce obvykle bez problémů rozuměli. Vasilij s českým jazykem do kontaktu příliš nepřicházel, naučil se jej zejména díky televizi. Když začínal se studiem vysoké školy, jeho matka si uvědomila, že jej asi měla dát do školy české - jeho mladší sestra již českou základní školu navštěvuje.

V rodinách imigrantů se většinou komunikuje v původním jazyce (Portes & Rumbaut, 2001: 144), participanti tohoto výzkumu nebyli výjimkou. V rodinách sedmi z nich však postupem času docházelo k míšení obou jazyků, nejčastěji pronikání českých slov do ruského jazyka. Žádná z rodin však postupem času nepřešla pouze k češtině. Jazykovou situaci doma dobře dokumentuje například Anna: *„Ale tak samozřejmě to už není jakoby čistá ruština, ale to je asi u všech rodin, který jako takhle bydlí v jiným jazykovým prostředí, v podstatě je to taková jako ruština, do který se neustále promítají nějaký český výrazy, slova, fórky a tak dále.“*

U Mariny, vzhledem k babiččině rusko-českému původu, docházelo v komunikaci k přepínání mezi oběma jazyky, často podle toho, který z jazyků bylo momentálně třeba zlepšovat.

Míra prostupování obou jazyků se u jednotlivých rodin liší. Snaha, aby dítě nezapomnělo svůj mateřský jazyk, se objevovala zejména tam, kde se dítě pohybovalo v českojazyčném prostředí. Například rodiče Nonny kladli velký důraz na to, aby si uchovala rodný jazyk neporušený, a důsledně vyžadovali, aby doma mluvila jen rusky a vyvarovala se českým výrazům:

„[...] sem se musela naučit vyprávět našim o věcech, co se mi staly v češtině, vlastně v ruštině. [...] Naši to nechtěli poslouchat v češtině a oni mě jakoby docela neřeknu jako pevnou rukou, ale poměrně důrazně mě jako nutili, abych si rozdělvala ruštinu a češtinu, abych to nemíchala. Protože ono je strašně snadný říct půjdu si koupit tramvajenku, protože tramvajenka je jakoby místní realita, a ne jakoby ruská, ale ne jako, zamyslim se, udělám úsilí a řeknu to ruským slovem, jo, že někdy je to jakoby jednodušší, sklouznout do tý rusočestiny.“

Jiní rodiče se třeba o uchování původního jazyka snažili prostřednictvím knížek, k jejichž čtení své potomky nenápadně pobízeli. Stejného jevu si všimla i Kopnina (2005: 179) v Anglii a Nizozemí. Na spojitost mezi rodiči, literaturou a znalostí ruského jazyka poukazuje například Aleksandra:

„A já sem za to strašně vděčná rodičům, že určitou dobu najednou začali kupovat ruský knížky, ruskou literaturu a začali mě tak jako do toho jemně tlačit a já prostě mám ráda knížky, ráda čtu, takže sem se do toho ponořila a tím se to vyrovnalo, ta znalost těch jazyků.“

Komunikace se sourozenci nejčastěji probíhala také v ruštině, někdy však sourozenci postupně přecházejí k jazyku českému, jako například ve Věřině případě: *„S bráchou mluvíme více česky, rozhodně, a když se hádáme, tak jako když teda sem sprostá, tak rusky taky mluvim dobře.“*

Používání ruského jazyka jako komunikačního prostředku uvnitř rodin a snaha rodičů o zachování mateřského jazyka svých dětí se odrazily v dobré schopnosti všech participantů v tomto jazyce komunikovat. Značná míra zachování vysoké úrovně mateřského jazyka u postsovětských (80%) oproti asijským dětem (37%) v ČR se ukázala i ve výzkumu Drbohlava a kol. (2005: 72). Tento fakt souvisí pravděpodobně i s podobou struktur obou jazyků, které, jak již bylo naznačeno, se na uchování mateřského jazyka dětí imigrantů podílí (Portes & Hao, 1998: 289).

Dvě participantky uvedly, že když již velmi dobře ovládaly český jazyk, začaly se stydět používat ruštinu v komunikaci s rodiči na veřejnosti.

„Já dyž sem byla malá, tak sem se styděla třeba s mamkou mluvit na veřejnosti rusky... [...] To mi dělalo problém, to je pravda, že jakoby doma sem s tím neměla problém, ale kolikrát třeba, když sme byly venku nebo sme šly po ulici, tak sem buď jako mluvila potichu hrozně anebo sem přecházela na češtinu. Ale zase potom čím sem byla starší, tak mi její čeština vadila, ona se jakoby jednu dobu kvůli mně snažila mluvit česky, ale mně to hrozně vadilo. Takže zase sem jí řekla, že prostě radši ať mluvíme tím jazykem, který obě ovládáme dobře, než aby prostě sme patlaly nějaký nesmysly, no.“ (Jelizaveta)

Na to, že během dětství či puberty se některé děti mohou stydět za své rodiče, když na veřejnosti mluví svým mateřským jazykem, upozorňuje například Stalker (1994: 89).

Sociální kontakt s přáteli pocházejícími z ruskojazyčného prostředí také automaticky neznamená, že veškerá komunikace probíhá v ruském jazyce. Často se jedná o kamarády s podobným osudem, pro něž se čeština stává postupem času jazykem přirozenějším. U bilingvních jedinců záviselo často na člověku, s nímž komunikovali, a na jejich preferenci jednoho z jazyků.

„S Jelizavetou se taky bavíme česky. Je fakt, že když sme se poprvý sešly, tak vona mě oslovila vlastně na tom internetu a sešly sme se a věděly sme o sobě, že prostě mluvíme česky i rusky, a vona se mě zeptala, jestli se chci bavit česky nebo rusky a já sem řekla, že se chci bavit česky. To je pro mě přirozenější, prostě. To bych musela moc přemejšlet. Ale zase kdybych si na to zvykla jako po čase, tak už by to taky šlo...“ (Tereza)

„Já dokonce, i když jakoby takle mluvím po telefonu nebo když jakoby se setkám s někým, vo kom vim, že je Rus, stejně se bavím česky, dokavad mě vyloženě jako sám nepřevéde na ruštinu.“ (Natálie)

Irina a Tereza postupem času přešly také na český jazyk, jedním z dalších důvodů byly negativní reakce českého okolí.

„Mam kamarádku, která vlastně teda bydlí v Čechách, tak prostě sme se za jistých okolností začaly bavit česky, protože samozřejmě degraduje jazyk, ruskej, takže pro nás je to lehčí, a za b, prostě se nám nelíbilo, jak se na nás lidi dívaj, že vlastně to byl ten impuls první, jako proč sme začaly vlastně spolu se bavit česky.“ (Irina)

Jak již bylo naznačeno výše, bilingvismus nutně neznamená, že má jedinec oba jazyky na stejné úrovni (Meierkord & Jungbluth, 2007: 2). Výzkumy v USA ukázaly, že přestože děti imigrantů obvykle s rodiči komunikují ve svém původním jazyce, mají silnou tendenci preferovat jazyk přijímající země (Portes & Rumbaut, 2001: 124-125). Na otázku, který jazyk je pro ně jednodušší či přirozenější, odpovídali účastníci různě. U dvou z nich díky slabší znalosti češtiny byla ruština jednoznačná. Pro šest dotazovaných se čeština stala jazykem

přirozenějším, u dvou v této pozici zůstala ruština, tři participanti nedokázali jednoznačně určit, který z jazyků u nich dominuje. Přemýšlení a sny se u bilingvních jedinců zpravidla odehrávají v obou jazycích.

„Já vím, že když mluvím česky, tak je to tam stejně poznat, že ten přízvuk prostě trochu mám, tak si říkám, že jednodušší je mluvit rusky. Když zase přijedu za ruskou rodinou, tak vím, že nejsem schopna tak rychle něco vyjádřit, jak bych chtěla, i když třeba je to takový přirozenější, na druhou stranu. Někdo se mě ptal jednou, jestli se mi zdají sny v ruštině nebo jestli přemýšlím v ruštině, nebo v češtině, a říkám, tak když se víc bavím česky, tak přemýšlím v češtině, když si přečtu ruskou knížku, tak chvíli přemýšlím v ruštině, no.“ (Tamara)

Přestože Tamara nedokáže zcela jednoznačně určit, který jazyk je pro ni jednodušší, k ruštině má bližší vztah. *„K tý ruštině mam vztah, připadá mi to jako krásný jazyk a když čtu nějakou ruskou knihu, tak je to požitek, prostě ta řeč je skvělá. Ale v češtině, to je prostě jiný jazyk, to se nedá srovnávat.“* Podobný vztah k ruskému jazyku byl zmíněn i v dalších rozhovorech.

Bilingvismus přináší jedincům výhodu, protože jsou schopni používat dvě odlišné perspektivy nahlížení na svět, jejich zkušenosti pramení ze dvou odlišných kultur (Portes & Rumbaut, 2006: 213). Participanti jsou si této výhody oproti ostatním často vědomi, jak lze sledovat například v Annině výpovědi: *„Protože myslím, že je to jako výhoda, že se můžeš koukat na nějakou skutečnost z více úhlů. A rozhodně je to, jako já v tom nevidím, jako ani kdybych chtěla na tom vymyslet něco špatného, tak nevím jako, co by to mělo bejt“.*

Pět mladých lidí, s nimiž jsem rozhovory vedla, se narodilo v Bělorusku a na Ukrajině. Všichni se s běloruštinou či ukrajinštinou setkali na základní škole, ale pouze Denis je schopen v ukrajinštině bez větších problémů komunikovat, na což mají vliv udržované kontakty s bývalými spolužáky a distanční studium v Kyjevě. Přesto přiznává, že se mu občas do ukrajinštiny zapletou česká slova.

4.1.6 Diskriminace, šikana, symbolické násilí

V České republice všeobecně panuje poměrně negativní postoj k rusky mluvícím imigrantům, zejména kvůli Sovětskému svazu a pražskému jaru, což se objevovalo i v rozhovorech ve Sládkově výzkumu ruské menšiny (Sládek, 2010: 55). Také Drbohlav a kol. (2005: 76) poukazují na to, že postsovětské děti byly mnohem častěji oběťmi diskriminace než děti z asijských zemí. Postsovětský původ a ruský jazyk tedy mohou být jedním ze zdrojů diskriminace a šikany ze strany členů dominantní společnosti. Avšak nejen

diskriminace a šikana, ale i symbolické násilí má vliv na život imigranta. Nejčastější formou symbolického násilí bývají upřené pohledy, verbální a tělesné vyjadřování nevole a ponižování. Reakce okolí pak nezřídka vedou k tomu, že se imigranti necítí být společností přijati, což vede k chybějícímu pocitu přináležení v nové zemi (Flam & Beauzamy, 2008: 238).

Po příjezdu do ČR se děti ruský mluvících imigrantů často s prvními negativními reakcemi setkávaly již během několika prvních let docházky na české škole. První negativní zážitky na českých školách se týkaly především jazyka a přízvuku, díky nimž se dotazované stávaly častým terčem posměchu ostatních dětí. Přestože se zpravidla nejednalo o nic vážného, pro některé bylo toto období velmi složité, dotýkalo se jich a těžce jej snášely.

„To bylo v Praze, to nebylo moc dobrý vlastně, úplně první dny nebo tejdny nebyly dobrý, protože sem ještě česky neuměla vůbec a byla sem zmatená a byla tam trošku i taková jako ne šikana, ale trošku to bylo jako jo, že se se mnou nikdo nebavil, že když sem něco říkala, tak se mi hnedka smáli, byl tam přízvuk a tak, že sem neuměla nic říct, že sem byla jakoby za trohla, já sem tam mlčela, prostě byla sama...“ (Aleksandra)

Věra sice neměla problémy s ostatními dětmi kvůli jazyku, ale při přestupu na jinou školu zažila urážky a ponižování.

„...my sme najednou přišli do třídy, že jo, která vlastně už je pět let jako zfungovaná, zorganizovaná, kde sou teda ty lidi, co pudou na ten učňák, a prostě poprvý sme se setkali jako s takovým, že seš prostě ruská svině, že máš lepší žvejkačku, já nevím, že prostě rodiče sou určitě mafiáni, když táta jezdí hezkým autem a vy teda bydlíte v baráku, no, tak to ste prostě rozhodně mafiáni, no a takový jako věci prostě, ale nejen vod dětí, ale ty děti sou hrozně krutý, jako děti sou horší než dospělí, protože, no prostě sou, jakože hrozně krutý.“

I Aleksandra se později setkala s urážkami a ponižováním kvůli tomu, že byla cizinka. Spolu s kamarádkou pocházející z Jugoslávie nakonec musely přestoupit na jinou školu. Natálie během prvního půl roku v Čechách zažila i fyzickou šikanu.

„Pak sem šla vlastně na základku, tam sem se dostala do třídy, kde už byli jakoby dva Ukrajinci, ale to byly takový ty typický děti dělnasů, takže... který moc neuměly česky. Ve finále sme byli tak ňák všichni tři šikanovaný. Jestli si někdy viděla nějaký americký film, kde děti cpou do skříněk a všechno možný jim vylejvaj na hlavu a podobně, tak přesně takhle vypadal muj první půlrok.“

Lidé se často dopouští symbolického násilí tím, že obviňují země původu imigranta z porušování lidských práv nebo kritizují jeho současnou či dřívější politiku tak, jako by za to imigrant byl zodpovědný (Flam & Beauzamy, 2008: 228). S tím se participant nejčastěji

setkávali ze strany některých učitelů či rodičů svých spolužáků. Někdy se objevovaly dokonce silné protiruské názory a diskriminace těchto dětí ze strany vyučujících.

Někteří Češi mají potřebu svoji nevoli a nespokojenost s rusky mluvícími imigranty projevovat i na veřejném prostranství. Nejčastěji se participanté setkávali s negativními reakcemi ve formě nepřátelských pohledů či verbálních nadávek ve veřejných dopravních prostředcích či v supermarketech.

Se symbolickým násilím na rusky mluvících imigrantech se pojí i v českém jazyce zavedené slovo „Rusák“, na něž často participanté sami od sebe odkazovali. Většina z nich ho nepovažuje za vhodné a uvědomuje si jeho negativní konotaci, dotýká se jich. Zároveň si však uvědomují jeho zakořeněnost v českém jazyce.

„I když ten termín, kterej se používá normálně i na veřejce, mně dycky úplně prostě naskakujou pupínky, protože voni to používaj všichni, já vim, že to nemyslíte jako už špatně, jo prostě, a jako je to zavedený, ale prostě pořád je to jako pejorativní, jo, že pořád prostě jak cikáni, že jo, taky prostě někdo tomu říká Romové, někdo tomu říká cikáni. A mě to jako dycky prostě hrozně jako se dotýká, no ale asi hloupě, už bych to měla jako přejít, ale tak to je, no.“ (Věra)

Někteří z dotazovaných, ač toto slovo nemají v lásce a nepoužívají jej, pro tento výraz vyjadřují určité pochopení. Tři participanté si tento výraz naopak zvnitřnili natolik, že jej sami používají, přesto jej nevnímají jako slovo s neutrálním zabarvením. Natálie slovo používá, protože Rusy nemá příliš ráda a má s nimi několik negativních zkušeností. Zajímavé zdůvodnění používá Ivan:

„Já to sám používám, ale já to můžu používat stejně jak negři můžou používat negr, ne. Nevadí, ale jako záleží v jakém kontextu, jak to řekne člověk a s jakou intonací. Ale vobčas jo. Vobčas to vadí jakoby, kdyby na tebe někdo pověsil poznámku, že seš žid, že jo, nebo něco takovýho. A vobčas vadí, no.“

Z pěti participantů, kteří nepocházejí přímo z Ruské federace, se vůči pojmu Rusák vymezila v tom smyslu, že se jí to netýká, pouze Anna: *„Tak vzhledem k tomu, že sem jako z Běloruska, tak to slovo se mě týká asi stejně jako slovo Amík, že jo. Takže v podstatě vůbec.“*

Věra a Irina zmínily, že se situace v Čechách v posledních letech zdatelně mění k lepšímu, i když je negativní vztah k rusky mluvícím imigrantům stále zdatelný.

V několika rozhovorech bylo explicitně řečeno, že vnímané negativní postoje české majority vůči rusky mluvícím imigrantům vedly participanty k tomu, že se začali více ztotožňovat se zemí původu.

„Takže já sem nikdy neměla pocit, že sem Rus, když sem sem přijela, jako dítě to člověk nevnímá, si myslím, tolik. A začalo to prostě se ve mně budovat, až když asi byly ty jakoby ty ošklivé názory na to tady. A opravdu jakoby čím víc se to stupňuje, tím víc spíš jakoby se mam chuť jakoby tomu bránit a spíš jakoby inklinovat k tomu jako k tomu svému ruskému původu.“ (Irina)

Na fakt, že negativní postoje majoritní společnosti mohou ovlivnit způsob integrace dětských imigrantů a bránit jim v tom, aby se s novou zemí ztotožnili, bývá v literatuře často upozorňováno (viz například Berry, 1997: 19; Berry a kol, 2006: 326; Mleczo, 2011: 44; Phinney a kol., 2001: 494; Portes & Rumbaut, 2001: 150; Rumbaut, 1994: 789).

Xenofobní tendence české společnosti vedly dvě dotazované k tomu, že lidem přestaly říkat, odkud pochází. Vzhledem k tomu, že podle jejich jména není možné jejich původ odhadnout a obě komunikují česky prakticky bez přízvuku, nikdo v zásadě nepozná, že se v Čechách nenarodily.

„[...] od toho gymplu už ty děti nevěděly, že sme cizinci, [...] po špatných zkušenostech to vedeme tak, že já to neřikam prostě lidem na setkání, jo, že fakt, bohužel ta společnost ještě tady na to není úplně jakoby zralá, na to tady prostě říct, jo, sem prostě tady Ukrajinka, a nebo že mluvím prostě doma rusky, takže až když toho člověka fakt znáš, prostě, protože jinak to nepoznají.“ (Věra)

Diskriminace může mít za následek také snahu dětí zlepšit si znalost jazyka přijímající země, aby se vyhnuly případné diskriminaci v budoucnosti (Medvedeva, 2010: 952). Tuto skutečnost zmínily v rozhovorech dvě participantky.

„No, já sem to prožívala kupodivu asi docela dobře, že sem si prostě řekla, já se to naučím, já jim jednou ukážu, že prostě budu mluvit bez přízvuku a nikdo si ze mě prdel dělat teda nebude, jako jo. Místo toho, abych se třeba jako naopak vod toho distancovala. Já mam z toho jako fakt blbý vzpomínky na to a úplně mam z toho blok prostě z těch jazyků, ale jako že bych konkrétně vyloženě vzpomínala na nějaký hlášky, to si fakt nepamatuju.“ (Tereza)

4.2 Národní identita - problematika sebezařazení

Zjistit, jak participanti zařazují sebe sama k určitému národu, bylo jedním z hlavních cílů této práce. Všichni, s nimiž jsem rozhovory vedla, se na území České republiky pohybují více než deset let a všichni přijeli během svého dětského věku či v rané pubertě. Zajímalo mě

proto, jak silně se na jejich identitě podílí jejich původ, do jaké míry jsou ovlivněni okolním prostředím a co ve svém sebeurčení považují za klíčové.

Kopnina (2005: 207) ve svém výzkumu rusky mluvících imigrantů v Anglii a Nizozemí zjistila, že jejich identita zůstává spíše neměnná, a tudíž ruská. Pravděpodobně kvůli tomu, že účastníci tohoto výzkumu do České republiky přijeli již v dětském věku, se naopak pouze Vasilij a Denis jednoznačně vymezili a svoji národní identitu určují podle země, v níž se narodili. Jelizaveta také uvedla, že se cítí být Ruskou, ale zároveň přiznává, že dlouhodobý pobyt v Čechách ji částečně změnil a některé její náhledy na život se za typicky ruské již nedají považovat. Jako Češka se však necítí a ani by jí být nechtěla. Největší podíl na své ruské identitě přičítá matce, která ji podle jejích slov vychovala k patriotismu. Na silný vliv matky na národní identitu dítěte poukazuje i Rumbaut (1994: 779). Pro zbylých deset účastníků bylo vymezení problematické a zdaleka ne jednoznačné. Pouze Natálie se přiklání spíše k češství. *„Co se týče národnostně, tak asi spíš jako Češka pravděpodobně, protože jakoby nějaký ruský kořeny tam sou, rusky sice mluvím, ale pramálo mám společnýho jakoby s lidma, který tam žijou.“* Zbylých devět se necítí být ani Čechem, ani Rusem, případně Ukrajincem či Bělorusem, respektive si uvědomují velký vliv obou zemí na svou identitu. Účastníci přikládají původní zemi velký důraz zejména kvůli tomu, že se tam narodili. Také Portes a Rumbaut (2001: 161) upozorňují na to, že samotný fakt narození se v cizí zemi představuje důležitý aspekt etnické a národní sebeidentifikace. Se zemí narození také většinu dotazovaných těsně váže i její kultura. S Českou republikou je spojuje zpravidla do jisté míry změněná mentalita a odlišný životní styl, na druhé straně se účastníci často dotýkali neznalosti českých pohádek a celkově menšího ukotvení v české kultuře. Jejich identity jsou „smíchané“ a jednoznačné vymezení je pro ně problematické. Rumbaut (1994: 780) nazývá tento typ identity 'identitou s pomlčkou'⁹ a podle něj si ho nejčastěji „vybírají“ bilingvní děti, které mají přátele, s nimiž nekomunikují pouze v jazyce nové země.

Několikrát v rozhovorech také zaznělo, že zařazení do jedné z kategorií vlastně vůbec není nutné, přestože to majoritní společnost často žádá.

„Já si vopravdu myslím, že se nemůžu považovat ani za Češku, ani za Bělorusku. Prostě nejsem ani jedno z toho. A nikdy nebudu, pravděpodobně...[...] Ne, já nevím, prostě nikdy sem se necítila úplně jako Češka, protože prostě nejsem a nikdy se nebudu cítit jako Běloruska, protože máme příliš moc rozdílů právě kvůli tomu,

⁹ hyphenated identity

že sem vyrůstala tady, a teď už bych si s těma lidma v mnohém nerozuměla, protože prostě sem někde jinde. A konec konců proč se zařazovat, že jo.“ (Marina)

Tři dotazované by se zařadily spíše do kategorie Evropan, která pro ně byla přijatelnější. U Nonny převládá silná židovská identita:

„Za Židovku se určitě považuju, nevím, za Evropanku, možná, jakoby už ty identity prostě se prolnuly, jediná jakoby relativně pevná je ta židovská, nebo taková, která se dá konvertovat do všech, jako kdekoliv budu, tak budu pořád Židovka...“

Pokud měli definovat rozdílnosti a sami sebe vůči těmto dvěma národům vymezit, často se některá témata opakovala. Nejčastěji byly zmiňovány rozdílné genderové role, přehnaná emancipace českých žen, odlišné partnerské vztahy. Dále odlišná kulturní a náboženská složka, slabší emocionalita v Čechách, jiný životní styl. Tamara, Irina a Denis zmiňují ve spojení s ČR také určitý klid, Vasilij pomalejší rytmus života.

V souvislosti s Ruskem se v rozhovorech často objevoval pojem ruská národní hrdost. Tuto hrdost pocíťovali pouze dva participanti, kteří se cítí být Rusy. Oba dva v souvislosti s hrdostí zmiňují výhru Ruska ve druhé světové válce, Jelizaveta přidává hrdost na památky a města, jmenovitě Moskvu a Petrohrad, hrdost na transsibiřskou magistrálu, na přírodu a na lid, Vasilij odkazuje na velikost státu. Natálie a Ivan naopak tento pojem kritizují a vymezují se vůči němu: *„Já myslím, že je umělá, jo. Vytvořená komoušema, ale bohužel ten pojem se vtělil do ruských mozků a žije to dodneška, no. Že sme velká země a že sme porazili Hitlera a Napoleona, to takhle oni říkaj.“ (Ivan)* O ruské národní hrdosti se zmiňují i někteří další participanti, kteří se vůči ní však nestaví ani na jeden z pólů. Zpravidla jsou sami hrdí na literaturu či kulturu všeobecně, na druhou stranu některé události v Rusku kritizují.

Pro některé participanty nikdy nebyla otázka národní identity důležitá, naopak jiní se pod tlakem okolí do nějaké kategorie snažili zařadit. Tento proces byl pak zpravidla ukončen během jejich studia na vysoké škole. Zazníval i názor, že své identity přizpůsobovali či stále přizpůsobují kontextu, podle toho, „co se zrovna víc hodilo“, což jasně poukazuje na Goffmanův (1999) dramaturgický model. Jeho výskyt potvrzuje i výzkum Indo-karibských imigrantů v USA (Warikoo, 2004: 384).

V dotazníkovém šetření Drbohlava a kol. (2005: 75) se ukázalo, že více než polovina postsovětských dětí měla silný pocit přináležitosti k zemi původu. Několik participantů tohoto výzkumu také přiznalo, že ještě během puberty by se jednoznačně přiřadili k zemi svého

narození. Tyto výsledky by tedy mohly poukazovat na tendenci k postupné změně vnímání sebe sama. Na takový významný posun v sebeidentifikaci dětských migrantů související s délkou pobytu v přijímající zemi upozorňují i Portes a Rumbaut (2001: 167).

Nejednoznačnost své národní identity si tři dotazovaní uvědomili až při návštěvě této země a při komunikaci s jinými ruskými mluvícími lidmi žijícími na tomto území.

„Ale když sem byla malá, tak často sem, nevím, jestli to měli taky i ostatní tvoji respondenti, ale asi jo, takový to, že když máš třeba nějaký problém ve škole v český, že jo, nebo komunikace s Čechama, tak ty problémy zdůvodňuješ právě tím, že seš Ruska. Ale potom, když se bavíš s Rusama, s těma máš taky nějaký problémy, tak to zase jako nemůžeš zdůvodnit jako tím, že seš jako cizinka. Takže vlastně teprv, když se to zvrátilo, že sem začala chápat, že nejsem stoprocentní Ruska, ale předtím to byla Ruska a hotovo.“ (Aleksandra)

Jelizaveta se naopak ke své ruské identitě otevřeně přihlásila až v rané dospělosti:

„Byly i chvíle, kdy sem se styděla za to, odkud pocházím. Vlastně tím, to, že sem hrdá na to, že sem z Ruska, sem začala být, až dyž mi bylo tak osmnáct. Tak v osmnácti už sem prostě byla si stoprocentně jistá, že bych nechtěla být v žádným jiným národě a že prostě sem ráda za to, co sem, a že své děti budu vychovávat k tomu, aby věděly, odkud mají kořeny...“

Pouze Natálie uvedla, že na střední škole by jednoznačně odpověděla, že je Češka, a naopak až v dospělosti jí došlo, že to není tak jednoznačné.

„Ne, kdyby ses mě na to vlastně, jestli sem víc Češka nebo Ruska, zeptala třeba v rámci toho, když sem byla na střední škole, tak bych ti úplně jako přesně odpověděla, že rozhodně jako Češka. Protože tehdy mi to přišlo jako zrovna nejlepší nápad a takovou ten jako alá hledání si svojí vlastní identity a podobně, tak bych rozhodně řekla, že Češka, protože prostě jako zbytek kámošů byli Češi a mně to přišlo normální. I kdybych jakoby řekla, že sem Ruska, tak budu určitým způsobem jakoby vyčnívat. Což jako teď úplně tak není, protože si částečně uvědomuju, vodkad' pocházím, a určitým způsobem jakoby si začínám vzpomínat na ty věci, který jakoby sme měli dřív rádi, ty hodnoty, který sme dřív jakoby měli, a podobně. Takže už ten názor není tak vyhraněnej, ale přece jenom jako spíš si vážim toho, co mam tady.“

To, že se participant prakticky nacházejí ve dvou různých kulturách, často vede k tendenci obě dvě národnosti hájit před útoky z druhé strany. *„Kdyby Rus nadával na Čechy, tak budu Čechy bránit. A kdyby Čech nadával na Rusy, tak budu bránit Rusy.“ (Tereza)*

4.3 Návrat „zpět“ a budoucnost

Na míru integrace i identitu nepochybně poukazují i plány do budoucna. Děti imigrantů často na rozdíl od svých rodičů postrádají smysluplné spojení s jejich původní

zemí, proto je málo pravděpodobné, že by pro ně tato země představovala místo potenciálního návratu (Zhou, 1997: 64 podle Gans, 1992; Portes, 1995). V rámci rozhovorů mě zajímalo, zda participanti nad možností definitivního návratu do země, v níž se narodili, uvažují. Nad touto variantou vážně uvažoval pouze Vasilij. Zároveň však preferuje zůstat v ČR a najít si zde dobrou práci. Jako jediný z participantů totiž nemá trvalý pobyt, což mu mnoho věcí výrazně komplikuje:

„Já sem už tady hodně dlouho, a prostě když třeba teďka odjedu do Moskvy, těch dvanáct let, které sem tady bydlel, to je prostě, budou prostě ztracený. Najednou prostě ten čas, prostě ty peníze, všechno, co sem tady měl, jako ztratím. A já to prostě nechci.“

Jelizaveta tuto možnost také zvažovala, ale vzhledem k psychické náročnosti této změny a kvůli přátelům v České republice ji zavrhlá:

„[...] ale asi no, vrátit, ne, že bych nechtěla, já bych se chtěla vrátit, ale asi bych to už psychicky nedokázala. protože už jednou sem jakoby změnila život, teď bych to musela měnit znovu a teď už je to jiný, protože tenkrát mi bylo deset, že jo, a v deseti letech přátelství a takový ty věci vnímáš jinak, jo, vobřečíš to a pak si najdeš jinou támhle Katku a už je ti dobře, jo. Ale prostě ve dvaceti pěti už to sou opravdu jakoby kamarádi, že jo, já už prostě předpokládám, že my dvě se třeba budem bavít ty vé x let a budem vědět, až se nam stane tohle a tohle a jo, a už předpokládám to, že prostě ty vztahy zůstanou [...] Takže kdybych teď odjela, tak najednou tohle bych neměla. Já bych se tam vrátila úplně k nule.“

Marina a Aleksandra by uvítaly pracovní nabídku, která by jim umožnila do země častěji jezdit (V Marinině případě připadá v úvahu jak Bělorusko, tak Rusko), Anna by byla ochotná zvážit časově omezenou nabídku práce v Moskvě či Petrohradu, natrvalo by se však vrátit nechtěly. Denis uvažoval nad návratem na Ukrajinu ve stáří, během produktivního věku jej však neplánuje. Šest participantů možnost návratu zpět do země, v níž se narodili, kategoricky odmítá.

V Čechách svoji budoucnost plánuje 8 participantů, přičemž tři z nich zcela nevyklučují možnost odjezdu do jiného státu, z toho pouze Vasilij zmiňuje Rusko. Denis by dal přednost jižanskému státu, ale pokud nebude mít dostatek finančních prostředků, zůstane v Praze. Drbohlav a kol. (2005: 78) poukazují na určitou neukotvenost postsovětských dětí v české společnosti. Silný pocit neukotvenosti se objevuje ve čtyřech výpovědích participantů, z čehož se odvíjí i jejich plány z ČR odjet. V porovnání s Drbohlavovými výsledky by se tedy mohlo jednat o dlouhodobější jev charakteristický pro určitou část dětí rusky mluvících imigrantů. Ve třech rozhovorech pak explicitně zaznívá absence pocitu domova.

„Zase vim, že prostě třeba jednou zkusím bydlet jinde než tady, protože zase chci zkusit jiný věci a možná právě proto, že hledám nějak ten domov svůj. Ale zase mi jako dělá rozhodně menší problém prostě někam odjet, prostě sebrat se a odjet, protože ty kořeny prostě už sou trošku... nalomený. [...] Aspoň já si to chci zkusit. Samozřejmě nikdy nevíme, jak ten osud dopadne, ale chci si to zkusit, protože... Říkám, no, jako možnosti sou tady zatím omezený a já si myslím, že jakoby spousta různých věcí tomu moc nenapomáhá, třeba ten vztah k cizincům. Je to zbytečný, z toho plyne potom samozřejmě závist a takovýhle věci, a něk mě to nebaví v tom bejt. Takže jako nevim, jak to bude jinde, ale chci to zkusit.“ (Irina)

5 Závěr

Cílem této práce bylo postihnout problematiku identity dětských imigrantů a vztáhnout ji k rusky mluvícím imigrantům dlouhodobě žijícím v České republice. Snažila jsem se zjistit, jak tito jedinci sami sebe chápou z hlediska národní identity a jaké důležité faktory hrají roli na udržení si jejich původní identity, či na její přeměnu. V teoretické části byl představen koncept identity převažující v soudobé (převážně) sociologické literatuře, který byl posléze dán do souvislosti s migrací. Byly stručně charakterizovány některé koncepty související s integrací cizinců do společnosti a zmíněny základní jevy ve spojitosti s migrací dětí a jejich identitou. Empirická část pak poukazuje na významné faktory ovlivňující identitu třinácti mladých rusky mluvících lidí během jejich pobytu v České republice, na problematiku otázky zařazení se k jednomu ze dvou národů a na jejich plány do budoucna.

Z provedených rozhovorů vychází najevo tři nejdůležitější faktory ovlivňující identitu participantů, na něž se nabalují vlivy další, a to jsou rodina, škola a diskriminace. Ve všech rodinách měli rodiče velký vliv na uchování ruského jazyka svých potomků a zároveň jim zpravidla předávali hodnoty a tradice své původní země. Pravděpodobně i z tohoto důvodu z rozhovorů vyplývá, že téměř všichni participanté jsou poměrně silně ukotveni ve své původní kultuře. Stejně tak to jsou rodiče, kdo určovali, na jakou školu jejich potomek půjde. Často své děti na začátku pobytu v Čechách dokonce pobízeli ke zdokonalení se v českém jazyku a nezdálo se, že by bylo možné poznat jejich zájem na integraci svých potomků do české společnosti.

Škola měla zásadní vliv na úroveň českého jazyka participantů a na jejich sociální kontakty. Díky tomu se i ona velkou měrou podílela na jejich vnímání národní identity. V Praze dochází ke specifické situaci tím, že vzhledem k poměrně velkému množství rusky mluvících imigrantů na jejím území je jejich dětem k dispozici možnost studia na ruských školách. Tudíž i jazyk výuky byl velmi důležitý, protože se od něj odvíjel i jazyk sociálního okolí dítěte a dospívajícího, které se odrážely v jeho vnímání vlastní identity.

Diskriminace a negativní postoje majoritní společnosti vůči rusky mluvícím imigrantům se výrazně odrazily zejména v národní identitě těch, kteří měli zkušenost s českým vzdělávacím systémem na úrovni základního či českého školství. Přestože diskriminace je v literatuře uváděna jako jeden z možných důvodů nedostatečné integrace jedinců a již Drbohlav a kol. (2005) ve svém dotazníkovém šetření větší diskriminaci

postsovětských dětí zaznamenali, výsledky jsou poměrně překvapivé a rozhodně by měly vést k zamyšlení. Časté negativní zkušenosti s majoritní společností a pozice stigmatizovaného podle jejich slov zabránily několika participantům ve skutečném ztotožnění se s českým národem. Negativního vnímání rusky mluvících imigrantů českým obyvatelstvem si však všimli i ti, kteří výraznější problémy explicitně nezmiňovali. Tento výsledek poukazuje na naléhavou potřebu změny diskurzu, který je v České republice od roku 1989 poměrně pevně zaveden.

Zejména díky těmto uvedeným faktorům bylo pro většinu participantů obtížné se zařadit do jedné ze dvou kategorií národní identity, jež jim byly nabízeny. Na druhou stranu se však objevily názory, že není nutné se vymezit do jedné ze dvou „škatulek“, do nichž se je majoritní společnost zpravidla snaží zařadit. U čtyř dotazovaných se jako přímá reakce na negativní postoje českého obyvatelstva objevila značná neukotvenost (nejvíce ovlivněna právě jejich pozicí stigmatizovaného) v České republice a jejich potřeba najít si domov byla důvodem k tomu, že začali uvažovat nad možností emigrace do nějaké jiné země. Přesto si však mnoho participantů uvědomovalo výhody, které jim jejich situace přináší. A to nejen v širší perspektivě nahlížení na svět, ale také díky dobré znalosti několika jazyků, které jim přinášejí výhody na trhu práce.

Všichni participanté prošli určitými fázemi integrace, což se nejvíce projevovalo právě v ovládnutí českého jazyka na velmi dobré úrovni. Na druhou stranu se jednotliví dotazovaní v míře začlenění do majoritní společnosti podstatně lišili. Pokud bychom generalizovali a vztáhli výsledky tohoto výzkumu k akulturačním profilům vycházejících z projektu ISCEY (viz Kap. 2.5), ze 13 participantů by 10 z nich spadalo do profilu integračního, 2 do profilu etnického a 1 do profilu národního. Charakteristické vlastnosti profilu difusního nevykazoval ani jeden z dotazovaných.

Tato práce se pokusila odkrýt v českém kontextu dosud nepříliš zkoumané téma a poukázat i na některé problémy, které s sebou dětská migrace jako taková přináší. Výsledky provedených rozhovorů se z velké části shodují s výsledky výzkumů na podobné téma v zahraničí, nicméně tato práce slouží vzhledem ke svým limitům pouze jako odrazový můstek k dalšímu možnému výzkumu. Do budoucna by bylo jistě zajímavé zjistit, do jaké míry se typ navštěvované školy (ruská vs. česká) odráží v sebeidentifikaci dětí rusky mluvících imigrantů s národem a zda ti, kteří nemají zkušenosti s českým základním a středním školstvím, se budou vymezovat převážně podle země, v níž se narodili. Za úvahu

by stálo i důkladnější porovnání rusky mluvící skupiny s jinou skupinou cizinců žijících v České republice, kterým se již zabýval Drbohlav a kol. (2005), jenž poukazuje na některé rozdíly mezi skupinou postsovětských a asijských dětí na našem území. V neposlední řadě by se ve výzkumu migrace měla věnovat pozornost xenofobním postojům české majority, která může bránit plné integraci cizinců do naší společnosti.

6 Seznam použitých zdrojů

- Attwood, L. (1996). Young people's attitudes towards sex roles and sexuality. In H. Pilkington (ed.), *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia* (s. 132-151). London, New York: Routledge.
- Babbie, E. (2007). *The Practice of Social Research*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Balina, M., & Rudova, L. (2008). Preface. In M. Balina & L. Rudova (eds.), *Russian Children's Literature and Culture*. New York, Oxon: Routledge.
- Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná společnost* (s. 166-181), Praha: Mladá Fronta.
- Berger, R. (1997). Adolescent immigrants in search of identity: Clingers, eradicators, vacillators and integrators. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 14 (4), 263-275.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bernard, J. (2008): Osobní identita v diskurzu společnosti pozdní moderny. In J. Šubrt a kol., *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)* (s. 120-135). Praha: Karolinum.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46 (1), 5-68.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55 (3), 303-332.
- Buchmann, R. (2004). Identität, Migration und Nationalismus: Von der positiven Kraft kultureller Identifikation. *Psychotherapie Forum*, 12, 197-206.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Massachusetts, London: Blackwell Publishers.
- Cizinci v České republice 2010*. Praha: Český statistický úřad.
- Creuziger, C. K. G. (1996). *Childhood in Russia. Representation and Reality*. Lanham, New York, London: University Press of America.

Černík, J. (2004). Migrační potenciál SSSR, Ukrajina, Moldavsko, Bělorusko, problematika ekonomické migrace. In Z. Uherek, R. Weinerová, K. Plochová, N. Valášková, J. Černík, O. Červinka, & M. Mušinka, *Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu (prostor bývalého SSSR a slovenští Romové)* (s. 68-90). Praha: Etnologický ústav AV ČR.

Červinka, O. (2004). Ukrajinská pracovní migrace v České republice: případová studie. In Z. Uherek, R. Weinerová, K. Plochová, N. Valášková, J. Černík, O. Červinka, & M. Mušinka, *Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu (prostor bývalého SSSR a slovenští Romové)* (s. 111-161). Praha: Etnologický ústav AV ČR.

Dmitrieva, E. (1996). Orientations, re-orientations or disorientations? Expectations of the future among Russian school-leavers. In H. Pilkington (ed.), *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia* (s. 75-91). London, New York: Routledge.

Drbohlav, D., Černík, J., & Džúrová, D. (2005). *Dimensions of Integration: Migrant Youth in Central European Countries. Country Report on the Czech Republic*. International Organisation for Migration. 21.2.2012 z http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/MigrantYouth_Czech.pdf

Drbohlav, D., Janská, E., & Šelepová, P. (1999a). *Ukrajinská komunita v České republice (Výsledky dotazníkového šetření)*. 03.10.2009 z http://www.cizinci.cz/files/clanky/130/ukrajinska_komunita.pdf

Drbohlav, D., Lupták, M., Janská, E., & Bohuslavová, J. (1999b). *Ruská komunita v České republice*. 3.10.2009 z http://www.cizinci.cz/files/clanky/129/ruska_komunita.pdf

Eriksen, T. H. (2002). *Ethnicity and Nationalism*. London, Sterling: Pluto Press.

Flam, H. & Beauzamy, B. (2008). Symbolic violence. In G. Delanty, R. Wodak, & P. Jones (eds.), *Identity, Belonging and Migration* (s. 221-240). Liverpool: Liverpool University Press.

Florio-Hansen, I. D., & Hu, A. (2007). Einführung: Identität und Mehrsprachigkeit in Zeiten der Internalisierung und Globalisierung. In I. D. Florio-Hansen & A. Hu (eds.),

Plurilingualität und Identität. Zur Selbst- und Fremdwahrnehmung mehrsprachiger Menschen. Tübingen: Stauffenburgverlag Brigitte Narr.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity.* Cambridge: Polity Press.

Goffman, E. (1999). *Všichni hrajeme divadlo.* Praha: Nakladatelství studia Ypsilon.

Goffman, E. (2003). *Stigma.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Grew, R. (1986). The construction of national identity. In P. Boerner (ed.), *Concepts of National Identity: An Interdisciplinary Dialogue* (s. 31-43). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Groß, J., & Bock, T. (1988). Entwurzelung und Leben in der Fremde. In A. Morten (ed.), *Vom heimatlosen Seelenleben. Entwurzelung, Entfremdung und Identität* (s. 13-21). Bonn: Psychiatrie-Verlag.

Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace.* Praha: Portál.

Hernandez, D. J., Macartney, S., & Blanchard, V. L. (2010). Children of immigrants: Family and socioeconomic indicators for affluent countries. *Child Ind Res*, 3, 413-437.

Hettlage, R. (2000). Identitäten im Umbruch. Selbstvergewisserungen auf alten und neuen Bühnen. In R. Hettlage & L. Vogt (eds.), *Identitäten in der modernen Welt* (s. 9-54). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

Chacko, E. (2003): Identity and assimilation among young Ethiopian immigrants in metropolitan Washington. *Geographical Review*, 93 (4), 491-506.

Chervyakov, V., Gitelman, Z., & Shapiro, V. (1997). Religion and ethnicity: Judaism in the ethnic consciousness of contemporary Russian Jews. *Ethnic and Racial Studies*, 20 (2), 280-305.

Jones, P., & Krzyżanowski, M. (2008). Identity, belonging and migration: Beyond constructing 'others'. In G. Delanty, P. Jones, & R. Wodak (eds.), *Identity, Belonging and Migration* (s. 38-53). Liverpool: Liverpool University Press.

- Kiel, S. (2009). *Wie deutsch sind Russlanddeutsche? Eine empirische Studie zur ethnisch-kulturellen Identität in russlanddeutschen Aussiedlerfamilien*. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann.
- Kopnina, H. (2005). *East to West Migration. Russian Migrants in Western Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Lee, W., & Tse, D. K. (1994). Becoming Canadian: Understanding how Hong Kong immigrants change their consumption. *Pacific Affairs*, 67 (1), 70-95.
- Leontiyeva, Y. (2005). Ukrajinci v ČR. 03.10.2009 z <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=200&lst=111>
- Mead, G. H. (1968). *Geist, Identität und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkam Verlag.
- Medvedeva, M. (2010). Perceived discrimination and linguistic adaptation of adolescent children of immigrants. *Journal of Youth Adolescence*, 39, 940-952.
- Meierkord, Ch. (2007). (De)Constructing national identities in international student migration. In K. Jungbluth & Ch. Meierkord (eds.), *Identities in Migration Contexts* (s. 35-50). Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Meierkord, Ch., & Jungbluth, K. (2007). Introduction. In K. Jungbluth & Ch. Meierkord (eds.), *Identities in Migration Contexts* (s. 1-10). Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Melia, M. J. (2004). Transatlantic dialogue on integration of immigrant children and adolescents. *International Migration*, 42 (2), 123-139.
- Mleczo, A. (2011). Identity formation as a contemporary adaptation strategy. Chinese immigrants in Italy. *European Education*, 42 (4), 25-48.
- Panov, P. (2010). Nation-building in post-Soviet Russia: What kind of nationalism is produced by the Kremlin? *Journal of Eurasian Studies*, 1, 85-94.

Phinney, J. S, Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57 (3), 493-510.

Pilkington, H. (1996). 'Youth culture' in contemporary Russia. Gender, consumption and identity. In H. Pilkington (ed.), *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia* (s. 189-215). London, New York: Routledge.

Polat, Ü. (2000). Zwischen Integration und Desintegration. Positionen türkischstämmiger Jugendlicher in Deutschland. In I. Attia & H. Marburger (eds.), *Alltag und Lebenswelten von Migrantenjugendlichen* (s. 11-26). Frankfurt am Main: Verlag für interkulturelle Kommunikation.

Portes, A., & Hao, L. (1998). E pluribus unum: Bilingualism and loss of language in the second generation. *Sociology of Education*, 71 (4), 269-294.

Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press/New York: Russel Sage Foundation.

Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2006). *Immigrant America: A Portrait*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Portes, A., & Schaufliker, R. (1994). Language and the second generation: Bilingualism yesterday and today. *International Migration Review*, 28 (4), 640-661.

Richmond, Y. (1996). *From Nyet to Da. Understanding the Russians*. Yarmouth: Intercultural Press.

Rumbaut, R. G. (1994). The crucible within: Ethnic identity, self-esteem, and segmented assimilation among children of immigrants. *International Migration Review*, 28 (4), 748-794.

Sládek, K. (2010). *Ruská diaspora v České republice. Sociální, politická a religiózní variabilita ruských migrantů*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Slovník spisovného jazyka českého. A-G (1989). Praha: Academia.

Schrader, A., Nikles, B. W., & Griese H. M. (1979). *Die zweite Generation. Sozialisation und Akkulturation ausländischer Kinder in der Bundesrepublik*. Königstein: Athenäum Verlag.

Stalker, P. (1994). *The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration*. Geneva: International Labour Organization.

Stevens, G. W. J. M., & Vollebergh, W. A. M. (2008). Mental health in migrant children. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49 (3), 276-294.

Swietlik, G. (2000). „Als ob man zwei verschiedene Köpfe in einem hätte...“ - Religiöse Sozialisation zwischen Islam und Christentum. In I. Attia & H. Marburger (eds.), *Alltag und Lebenswelten von Migrantenjugendlichen* (s. 139-156). Frankfurt am Main: Verlag für interkulturelle Kommunikation.

Tartakovsky, E. (2009). Cultural identities of adolescent immigrants: A three year longitudinal study including the pre-migration period. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 654-671.

Turková, M. (2004). Národnostní menšiny žijící v ČR z pohledu obyvatel tří českých měst. In *Migrace, tolerance, integrace. Otázky současného národnostního vývoje v zemích střední Evropy a v ČR v procesu evropského sjednocování. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5. a 6. října ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě* (s. 307-312). Opava: Slezský ústav zemského muzea; Praha: Informační kancelář rady Evropy.

Vogt, L. (2000). Identität und Kapital. Über den Zusammenhang von Identitätsoptionen und sozialer Ungleichheit. In R. Hettlage & L. Vogt (eds.), *Identitäten in der modernen Welt* (s. 77-100). Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

Volkova, N. (2009). Identita ruské komunity na území ČR a podíl její kulturní elity na sebeuvědomění Rusů. In D. Bittnerová, & M. Moravcová (eds.), *Etnické komunity - Elity - Instituce - Stát* (s. 85-96). Praha: FHS UK.

Wakil, S. P., Siddique, C. M., & Wakil, F. A. (1981). Between two cultures: A study in socialization of children of immigrants. *Journal of Marriage and Family*, 43 (4), 929-940.

Warikoo, N. (2004). Cosmopolitan ethnicity: Second-generation Indo-Caribbean identities. In P. Kasnitz, J. H. Mollenkopf, & M. C. Waters (eds.). *Becoming New Yorkers: Ethnographies of the New Second Generation* (s. 361-391). New York: Russell Sage Foundation.

Winter-Heider, Ch. F. (2009). *Mutterland Wort. Sprache, Spracherwerb und Identität vor dem Hintergrund von Entwurzelung*. Frankfurt am Main: Brandes & Apsel.

Zhou, M. (1997). Growing up American: The challenge confronting immigrant children and children of immigrants. *Annual Review of Sociology*, 23, 63-95.

7 Resumé

7.1 Resumé I

This thesis concerns itself with the problem of identity construction of the Russian-speaking immigrants from Russia, Belarus and Ukraine, who, as children, came to the Czech Republic after 1989 with their parents. Within the Czech Republic, the Russian-speaking immigrants represent one of the largest groups of foreigners. The children comprise a significant proportion of this immigration, but the nature of children's integration is different from that of adults. Therefore it is necessary to devote attention to the different components of children's integration into Czech society.

The aim of this work is to pinpoint the difficulties surrounding identities of immigrant children and thereafter relate them to long term Russian-speaking immigrants residing in the Czech Republic. The work strives to ascertain how these individuals view themselves in relation to national identity while uncovering the key factors that participate in the transformation and preservation of their original identity and also addressing how these factors are reflected in their lives in the Czech Republic. The basis of this research stems from semi-structured interviews which were conducted with thirteen immigrant children aged 22 to 27.

The investigation identified three key factors that have contributed to the identity formation of these Russian-speaking immigrants, namely: family, school, and discrimination. The family influences the preservation of the Russian language while also acting as a mediator of values and culture of the country of origin. The type of educational institution plays an important role in the individual's handle of the Czech language as well as in explaining social contact networks of the participants. The discrimination that the immigrant children experienced has a direct influence on the perception of national identity among these children because it represents to some of them one of the most important barriers against the identification with the Czech people. The influences from both countries engender difficulties in national identity within most immigrant children, as they cannot definitively identify with one of these two countries, be that their country of origin or their country of immigration. They were not able to develop one specific national identity. The weak anchor to the Czech Republic left some immigrant children wondering if they should immigrate to another country to try and rebuild their lives there.

7.2 Resumé II

Diese Arbeit beschäftigt sich mit der Problematik der Identitätskonstruktion der russischsprachigen Immigranten aus Russland, Weißrussland und Ukraine, die mit ihren Eltern als Kinder in die Tschechische Republik nach 1989 gekommen sind. Auf dem Gebiet der Tschechischen Republik vertreten die russischsprachigen Immigranten eine der größten Gruppen an Ausländern überhaupt. Die Kinder stellen denn einen wichtigen Anteil dieser Immigration dar, aber die Natur der Kinderintegration ist anders als bei den Erwachsenen. Deshalb ist es nötig, die Aufmerksamkeit der verschiedenen Art und Weisen Integration von Kindern in die tschechische Gesellschaft zu widmen.

Das Ziel dieser Arbeit ist die Identitätsproblematik der Immigrantenkinder zu erfassen und sie auf die russischsprachigen, langfristig in der Tschechischen Republik lebenden Immigranten zu beziehen. Die Arbeit bemüht sich herauszufinden, wie diese Individuen sich selbst in Bezug auf Nationalidentität betrachten, und die wichtigsten Faktoren aufzudecken, die an der Transformation oder Erhaltung ihrer ursprünglichen Identität teilhaben, und wie sich diese Tatsachen in ihrem Leben in der Tschechischen Republik widerspiegeln. Die Grundlage dieser Forschungsarbeit basiert auf den halbstrukturierten Interviews, die mit dreizehn Immigrationskindern im Alter von 22 bis 27 geführt wurden.

Die Untersuchung hat drei Schlüsselfaktoren entdeckt, die an der Identitätsbildung dieser russischsprachigen Immigranten mitgewirkt haben, und zwar: Familie, Schule und Diskrimination. Die Familie beeinflusst in der Regel die Erhaltung der russischen Sprache und wirkt als ein Vermittler von Werten und Kultur des Herkunftslandes. Die Art der Ausbildungsinstitution spielt eine wichtige Rolle bei der Kenntnis der tschechischen Sprache und bei Sozialkontakten der Partizipanten. Von den Immigrantenkindern erfahrene Diskrimination hat zur Folge, dass sie direkten Einfluss auf die Nationalidentitätswahrnehmung der Immigrantenkinder hat, weil sie für einige von ihnen eine der wichtigsten Barrieren der Identifizierung mit dem tschechischen Volk darstellt. Die Einflüsse von beiden Ländern auf die Immigrantenkinder verursachen, dass die meisten sich nicht eindeutig mit einem der beiden Länder, sei es das Herkunftsland oder das Land, in das sie immigriert sind, identifizieren konnten. Sie waren nicht in der Lage, eine bestimmte Nationalidentität zu entwickeln. Einige der Immigrantenkinder haben eine so schwache Verankerung in Tschechien, dass es bei ihnen zur Überlegung geführt hat, in ein anderes Land zu emigrieren, um zu versuchen, sich dort ein Leben aufzubauen.

8 Přílohy

Příloha č.1 - Tabulka základních charakteristik informantů

	Jméno ¹⁰	Místo narození	Věk v době příjezdu	Občanství
1.	Nonna	Ruská federace (Moskva)	10	ruské
2.	Věra	Ukrajina (Kyjev)	9	české
3.	Aleksandra	Ruská federace (JZ Sibiř)	9	ruské
4.	Jelizaveta	Ruská federace (Petrohrad)	10	ruské
5.	Tereza	Ruská federace (Moskva)	13	ruské
6.	Irina	Ruská federace (Moskva)	7	české
7.	Ivan	Ruská federace (Ural)	15	ruské
8.	Denis	Ukrajina (Záporoží)	13	ukrajinské
9.	Anna	Bělorusko	10	běloruské
10.	Marina	Bělorusko	8	české
11.	Vasilij	Ruská federace (Moskva)	14	ruské
12.	Tamara	Ruská federace (Petrohrad)	12	ruské
13.	Natálie	Ukrajina (Krym)	10	ukrajinské

¹⁰ Jména byla z důvodu zachování anonymity změněna